

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
Sayı 19, Sonbahar 1988, Cilt 5

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır

VOICE OF EASTERN TURKISTAN
No. 19, Autumn 1988 Vol. 5

A Publication of the Eastern Turkistan Foundation

Doğu Türkistan Vakfı
Millet Caddesi No. 26/3, Küçüksaray Apt.
Aksaray,
İSTANBUL

Telefon: 524 41 21

**DOĞU TÜRKİSTAN'IN
SESİ**
KÜLTÜR VE BİLİM DERGİSİ
Üç Ayda bir Çıkar
Sayı: 19, Cilt: 5. Sonbahar 1988

**VOICE OF EASTERN
TURKISTAN**
QUATERLY JOURNAL OF
CULTURAL STUDIES
No.19, Vol. 5, Autumn 1988

**KURUCUSU / ESTABLISHED
BY**

İsa Yusuf Alptekin

SAHİBİ / PUBLISHER

Mehmet Rıza Bekin
Doğu Türkistan Vakfı Başkanı
President of the
Eastern Turkistan Trust

MANAGING EDITOR

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu

BÜRO/ BUREAU

Millet Caddesi No. 26/3
Küçük Saray Apt.
AKSARAY-İSTANBUL,
TÜRKİYE Tel: 524 41 21

FİAT / PRICE

Tek Nüsha
Yurt içinde/Inland: 1.500 TL
Yurt Dışında/Other countries:
\$(US) 5.00
Yıllık Abone/ Annual Subscription
Türkiye içinde/Within Turkey:
6.000 TL
Yurt Dışında/Other countries:
\$(US) 15.00

DİZGİ:

DTV Tercüme ve Yayıncılık .
Konur Sokak. 27/5, ANKARA

Bu Dergi ve Doğu Türkistan Vakfı,
yazarın görüşünü paylaşmayabilir.
Dergideki yazılar, kaynak gösterilerek
kullanılabilir.

The Journal and the East Turkestan
Trust do not necessarily agree with the
opinion of contributing writers.

Contents may be used citing
the source.

**İÇİNDEKİLER
CONTENTS**

Tarih Açısından Doğu Türkistan'da Kazak Türkleri

Dr. Muhabay ENGIN

Sayfa

3

*

The Kazakh Turks of Eastern Turkistan
From a Historical Prospective

By Dr. Mohabay ENGIN,
Rendered into English

By Dr. Kurtuluş ÖZTOPÇU

Sayfa

9

*

Kaşgariya'daki Büyük Oyun
Yakup Beg Nezdindeki İngiliz
ve Rus Temsilcileri

Paul B. HENZE

Sayfa

14

*

The Great Game in Kashgaria
British and Russian Missions
to Yakub Beg

By Paul B. HENZE

Sayfa

36

*

DOĞU TÜRKİSTAN'DA
DOĞUM KONTROLÜNE TEPKİLER

Sayfa

56

*

BIRTH CONTROL IN
EASTERN TÜRKİSTAN PROTESTED

Sayfa

57¹⁾

*

Kardeş Vakıf
Doğu Türkistan Vakfına (DTV) Bağışlar

Sayfa

59

*

TARİH AÇISINDAN DOĞU TÜRKİSTAN'DA KAZAK TÜRKLERİ

Dr. Muhabay Engin

Doğu Türkistan'da halen Uygur, Kırgız, Özbek, Tatar ve diğer Türk boyları ile beraber 903 bin kadar Kazak Türkleri de vardır. (1) Onlar, bugün Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi altında, siyasi coğrafyada "Sinkiang" veya "Şincang Uygur Otonom Rayonu" olarak bilinen Doğu Türkistan'da İli, Tarbagatay ve altay illerinde yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan Kazaklarının tarihi, 1860 senelerine kadar Sovyetler Birliği dahilindeki şimdiki Kazakistan Cumhuriyeti Kazaklarının tarihi ile biridir. Kazaklar, 1860 senelerinde Rusya ve Çin İmparatorlukları arasında, Orta Asya'daki Türk toprakları üzerinde sınır çizildikten sonra ikiye bölündüler (2). Fakat, hemen hemen 1950 yıllarına kadar iki taraftaki Kazaklar sınır tanımaz şekilde hareket ettiler (3). Sovyet-Çin sınırlarında kısmi Kazak göçleri, her iki devletin politik baskısına orantılı olarak değişip durmuştur. Bu husus, Kazak Türklerinin Doğu Türkistan'a sonradan göç yolu ile gelip yerleştiğine dair bir fikre yol açmamalıdır. Çünkü, tarih onların Doğu Türkistan'ın kuzey taraflarında oldukça eski zamanlardan beri yaşamakta olduğunu göstermektedir.

Hazar Denizi'nden Tarbagatay'a, Irtiş nehrinden Cungar Alatau'na kadar olan geniş sahada XIII. yüzyıl'ın başlarında ekonomik yapısı birbirine benzeyen, dili bir, maddi kültürü ve kendine özgü yaşayış tarzı olan, Türk dilini konuşan çeşitli oymakların tek bir halk (boy) olarak birleşmesi için gereken şart ve imkanlar mevcut hale gelmişti. Fakat onların tek bir halk olarak birleşmesini Mogol istilası geciktirmiştir (4). İşte, bu Türk asıllı oymaklar, nihayet 15.yy'in ortalarında "Kazak" adı ile Hanlık kurarak tarih sahnesine kesinlikle bir kere daha çıkmıştır. Bir kere daha diyoruz çünkü, Radlof'un İran şairi Firdevsi'ye dayanarak bildirdiğine göre 1000 seneleri civarında Kazak adlı bir Han ve Kabile yaşamıştır. (5), Profesör Ahmet Caferoğlu, "Kazak Türklerinin uzun ve tarihi bir mazileri vardır. Eski Türk kaynakları bunları Turan'lı göçebe bir halk olarak kaydetmişlerdir. İlk defa, bir Kazak Hakan'ı adı ile, savaşçı bir Kazak halkı bahsine, ünlü İran şairlerinden Firdevsi'nin Şehname'sinde rastlanmaktadır" diyor. (6)

Radlof'un görüşüne göre, Kazaklar ondan sonra 13 yüzyılda Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin mirasının bir parçasını teşkil etmiştir. Cehu ise, 14.

yüzyılda Kazakları ayrı bir grup olarak zikreder. Barthold, Kazak adının ilk defa 15. yüzyılda kullanıldığını söyle. (7) Prof. Z.V. Togan, Kazakların Selçuklular devrinde var olduğunu zikreder. (8) Kazak Türklerinin tarihçileri de Kazakların eski devirlerde yaşamış Türk boylarının bir federasyonu olduğunda çoğunlukla hemfikirdirler. Bazı Batılı bilim adamları, kazakların, Nogay, Nayman Argın ve Özbek Hanlığındaki Çağatay kabilelerinden teşekkül etmiş bir siyasi konfederasyon olduğunu ifade ediyorlar. (9)

Doğu Türkistan Kazaklarının tarihteki yerini açıklığa kavuşturmaya çalışmadan önce, onlarla sıkı bağı olduğu için, Kazak sözünün orijini, Kazak Hanlığının kurulması ve Kazak "cüz" lerinin teşekkül etmesini izah etmek yerinde olacaktır.

"Kazak" sözünün tam anlamının ne olduğu, henüz anlaşılamamıştır. Fakat yaygın anlamı, "hür, serbest, mert, derbeder, başıboş, cengaver, sert erkek" gibi sözlerle ifade edilmektedir. Bununla beraber tarih, kazak Hanlığının kurulması meselesinde, Kazaklığı, kurulu düzene boyun egmeden, kendi başına buyruk, bağlı olduğu toplumu terk edenler olarak tarif ediyor. kazakların tarih sahnesine son çıkışlarında böyle bir olayla başladığına göre, "Kazak" teriminin tarihi anlamı, bu kelimeye esas manasını verir gibidir.

İslam Ansiklopedisinde, "Kazak tabiri aslında, hür, serbest, bihanman, bekar, mert yiğit ve cesur ve Kazaklık, cenk eyyamı seferde asker ve leşkerin hali" manalarına gelir. Şeyh Süleyman'ın bu son tarifi bu sözün anlamını aşağı yukarı izah etmektedir. Babür bu tabiri fetret devresini yani bir hükümdarın hakim bulunduğu yeri şu veya bu sebeple terk ederek eski mevkiini veya mümasil bir vaziyeti buluncaya kadar geçirdiği zaman ve durumu kasteder" denmiştir. (10)

Kazak adı ilkin ancak Sultanlara mahsus idi. Sonra onlara tabi kabilelere ve kurmak istedikleri devlete itlak olundu. Kazak adı ekseriya siyasi bir maksatla bir isyan neticesinde ailesiz (boydak) halde ve bazan da aile ile birlikte cemiyetten uzaklaşarak dağ ve sahralara çekilen ve fırsattan istifade ederek hükümet işlerini ele alana kadar el ve kabilesinin himayesinden yoksun dışarıda dolaşan sergüzeştçilere; ve Türk kavimlerinde ergenlik çağına eriştiğinde erkek çocukları hayata alıştırmak için sahraya çıkarmak gibi adetlere göre veyahut alelade eşkiyalık maksadı ile elinden ayrılanlara da itlak olunmuştur.

(11)

1440 senelerinde, kazak hanlarından Canibek ve Kerey Sultanların, Abulhayır Han'ın idaresinden çıkarak buldukları Aral bozkırlarından Çu nehri boylarına gelmeleri, "Kazak"lık olarak adlandırılmıştır. Yerliler bu yeni gelen göçmenlere "Kazak" adını vermişlerdir. Canibek ve Kerey Sultanların, daha sonraları Han olmaları, onların "Kazak"lıklarının son bulmasıdır. Timur, Hüseyin Baykara, Babür, Mirza Özbeklerden Şaybek Han gibi kimseler Kazaklık dönemi geçirmişlerdir ve bu dönemlerinden övünçle söz etmişlerdir. (12)

Sılav dillerine geçen Kazak tabiri, hudut boylarında bekçilik görevi yapan imtiyazlı askeri birlik mensuplarına adolmuştur. Türk Kazaklarla, Rus Kazak, Kossak veya Kazacileri arasında ne ırk ne de din veya dilce hiç bir ilişki yoktur. (13) Kırgız, Kırgız-Kazak, Kırgız-Kaysak gibi tabirler yanlış olarak, Kazakları ifade etmek için kullanılmıştır. Kırgızlar tarihte bilinen eski Türk boylarından biridir.

"Kazak" sözünün menşeyini, Sovyetler Birliğindeki Türk Bilim adamları, bilhassa, Kazaklar ve Doğu Türkistan Kazaklarının tarihçileri itima ile araştırmaktadırlar. Fakat onlar Kazak tabirinin gerçek ve kesin anlamının ne olduğunu henüz ortaya çıkaramadıklarını bildirmektedirler. Bununla beraber onların hem-fikir oldukları bir husus şudur: Bugün Kazak olarak bildiğimiz Türk boyunun adı 15. yüzyılda tarih sayfalarına geçmiştir ve bu boyun teşekkülü ile "Kazak" teriminin karıştırılmaması gerektir.

N.Y. Marr ve onu, destekleyenler, Kazak boyunun tarih sahnesine çıkışını "Kazak" tabirinin ortaya çıkması ile bağdaştırma yoluna gittiler. (14)

Alma Ata'da 1957 senesinde yayınlanan *Kazak SSC tarihinde*, Prof A.A. Semenov'un bir Moğol tabiri olan, "Hasag tergen" ile "Kazak" sözünün bağlantısı olabileceğini ileri sürdüğü yazılmıştır. "Hasag tergen" bir yerden bir yere göç ederken kullanılan tekerlekli arabalara verilen addır.

Kazak terimi hakkında yapılan araştırmalar ve ortaya atılan fikirler oldukça çoktur. Ve araştırma hala devam etmektedir. bugüne kadar yapılan ilmi araştırmalardan çıkan sonuç şudur: Wambery'nin "Kazak adı XI. yüzyıldan itibaren bütün dünyaca bilinmeye başladı" dediği gibi, (15) bu isim, eski zamanlarda çeşitli anlamlarda kullanılmış olmasına rağmen, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren siyasi bir terim olarak ortaya çıkmış ve zamanla etnik öneme sahip olmuştur. (16)

"Kazak" terimi hakkında bilimsel araştırmalardan başka "Şecere" ve efsane-rivayetlere dayanarak yorum yapılmaktadır, Onların çoğu gerçeğe yakın olmamakla beraber, halk arasında ilmi araştırmaların neticelerinden daha çok taraftar bulmuş olan bu ri-

vayetlerin bazıları mantığa uygundur.

"Kazak, Kaysak", "Kay"ın "Sak"ları. Şeklinde düşünülebilir. Farsça'da Padişah'ın sak (muhafız askerleri) anlamındadır. "Kaspi" ve "Saklar" sözlerinin birleşmesinden "Kassak" giderek "Kazak" olmuştur. "Kazak" sözünün aslı, "Kosoglar" veya "Hazarlar" gibi sözlerin birleşiminde aranmıştır. Kazaklar arasında "Qaz"ın Qazı-aq" şeklindeki ifade çok kullanılır. Qazı, Kazak dilinde Kadı demektir. Buna göre, "Senin Kadı'n, tam Kadı," demektir. Kaz (Kuş), Aq (Beyaz) Kaz gibi ak Kazak. (17)

En meşhur rivayet Alaş hakkındadır. Öyle efsanelerin çoğunda Alaş, Kazak boyunun kurucusu olarak tarif edilir. Onun üç oğlu ise Kazakların üç cüz'ünü (orda) kurmuştur. Alaş efsanesi, Kazaklar için her zaman birleştirici önemli rol oynamıştır. kazakların ilk siyasi parti ve otonom hükümetinin adı da Alaş'tır. (18)

Şimdi, Doğu Türkistan Kazaklarının tarihteki yerini belirlemek için ikinci safhaya, Kazak Hanlığının kurulmasına geçelim.

Tarih ve Etnoloji bakımından Kazaklar, Türk kavimler grubundan Kıpçak bölümüne dahildir. Bu bölümde Kazaklardan başka, Özbek, Nogay, Başkurt ve Tatar Türkleri vardır. (19) Kazakların tarih sahnesine çıkışında aynı gruba dahil bulunduğu Özbeklerle sıkı ilişkileri vardır. Türk tarihi bir bütün olarak incelenecek olursa, halihazırda Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Uygur, Türkmen gibi adlarla bilinen Türk boylarının kabile halinde kalıplaşmasından önceki etnik kökleri birdir. Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde türlü Türk boyları tarih sahnesine çıkmış etrafındaki boyları idaresi altına almış ve bir müddet sonra başka bir Türk boyu tarafından hakimiyeti elinden alınmış bu sefer ikinci boyun adı duyulmaya başlamıştır. Eski tarihimizde bu olay asırlarca devam etmiştir. Ancak çok kuvvetli bir boy beyi ortaya çıkıp da kuvvetli bir devlet veya imparatorluk kuruncaya kadar bu böyle olmuştur. İşte, Kazak Türkleri de 1440 senelerine kadar, başka Türk boyları arasında büyük veya kuvvetli beyin idaresinde, şimdiki Kazak bozkırlarından Altay'a kadar olan sahada dolaşıp durmuşlardır. (20)

Ural dağlarından Çin denizine kadar uzanan geniş sahada kurulan Sakalar devleti (M.Ö.9-7), Hunlar devleti (M.Ö.3) Göktürk devleti (M.S. 6), sonraları kurulan irili ufaklı Kağanlıklar, Hanlıklarla Cengiz ve Timur oğulları idaresi altında yaşayan kabilelerin içinde Kazakların ataları da vardı denebilir. Çünkü tarihçiler M.Ö. III-II yüzyılda Üysin'lerin birlik ve devlet kurmuş olduğunu söylüyorlar ki, bu boy, bugün Doğu Türkistan Kazakları arasında, Kazak adı ile yaşamaktadır. (21) Bununla beraber tarihçiler Kazak birliğine dahil olan temel etnik unsur-

ların Üysin, Kanglı, Kıpçak, Argın, Duvlat, Kerey, Nayman, Alşın, Konrat, Kitay ve başka oymaklar olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, bunlar hemen hemen hepsi çok eski boylardır. (22) Prof Z.V. Togan ise, Usun, Uysinler, Göktürklerin ecdadından bir kısmını teşkil etmiştir, diyor .(23)

Moğolistan'da kendini 1202 senelerinde Hakan ilan eden Cengiz Han, sonraları 1220-1225 yıllarında Doğu ve Batı Türkistan, Karahanlılar ve Harzemşahlara ülkelerini ilhak etti. 1227'de öldü. ülkesini dört oğlu arasında paylaştırdı. Kıpçak bozkırından İrtiş ve Güney İran ve Afganistan içlerine kadar olan geniş ülkeyi büyük oğlu Cuci'ye verdi. Cuci Han babasının sağlığında 1224 senesinde öldü. Onun ülkesinin batı kısmı olan Altın Orda (Akorda)'da oğlu Batu (1224-1255), şimdiki Kazakistan'dan ibaret olan Gök Orda'da diğer oğlu Orda İcin (1226-1250) hüküm sürdüler. Her iki Ordada bu iki Han'ın ahfadı, birader ve biraderzadeleri hanlık ettiler. Orda İcin'in oğulları Batu Han'a tabii idiler. Batu hanlarından meşhurları Berke (1256-1266) Özbek (1312-1340) ve Canibek (1340-1357) Hanlardır. Cuci ulusu aynı zamanda Deşti Kıpçak (Kıpçak bozkırı) ve Toğmak isimleri ile maruftur. Ayrıca Toğmak ismi bu ulusun doğusuna itlak olundu. Ulusun batısına Altın Orda; doğusuna da Özbek han'dan sonra Özbek ulusu denilirdi. (24)

Cengiz Han sülalesine mensup hanların aralarında taht kavgasına girişmeleri sonunda, XV. yüzyılın başlarında Akorda bir kaç idari bölgeye ayrıldı. Bunların içinde en büyükleri Nogay Orda ve Özbek Ordası idiler. Özbek hanlarının tebaasını birçok Türk boyları teşkil ediyordu. Bunlardan bir kaç şunlardır: Kıpçaklar, Kanglılar, Karluklar, Naymanlar, Üysinler, Argınlar, Kırgızlar vb. Deşti Kıpçak bozkırının doğu bölgesindeki halka "Özbek" denmiştir. Bu bakımdan doğu kaynaklarına göre ; XV. yüzyılın 20 senelerinde deşti Kıpçak bölgesinde hüküm süren Abılhayır Hanlığına "Özbek Hanlığı" adı verilmiştir. "Özbek" tabirinin orijini de "Kazak" terimi gibi henüz kesin olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır. Böyle olmasına rağmen 14. yüzyıl sonlarında Deşti Kıpçak bozkırlarında göçebe olarak yaşayan halk bu adla anılmıştır. (25)

Deşti Kıpça hanı Abılhayır, tahtını korumak için kendine rakip gördüğü başka boy beyleri ve sultanları devamlı surette ezmiştir. Bu çeşit iç gavgalar 15. yüzyılın ortalarına doğru çok yoğunlaşmıştır. Barak Han'ın oğulları Kerey ile Canibek yaptıkları mücadeleleri kaybetmiş, 1440 senelerinde Aral bozkırını terk ederek, Çu nehri boylarına kendilerine tabi ahali ile göç etmişlerdir. Bu olayı Muhammed Haydar, "Tarihi Raşidi" adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "Abılhayır Han, bütün Deşti Kıpçak bozkırını haki-

miyeti altına aldı. Kerey Han, Canibek Sultan ve başkaları bir kısım ahaliyi alarak Abılhayır'dan kaçtılar." XVI. yüzyıl Orta Asya tarihçisi Ruzbehan'ın "Özbek Hanlığı kapsamında yaşayan üç halktan ikincisi Kazaklar. Bunlar kuvvet ve mertliği dolayısıyla ile bütün yeryüzünde meşhur halk" dediği, şimdi "Kazak" olarak bilinen Türk boyunun tarih sahnesine çıkışı bu olayla başlamıştır.(26).

Kerey ve Canibek Sultanların göçedip geldikleri bölgede o zamanlar Çağatay Hanlığı hüküm sürüyordu. İsan Buga Han, Özbek Hanlığının yıkılmasını istiyordu. Bu yüzden kendine ait olan Yedisu Bölgesinin batı kısmını Kerey ve Canibek Sultanlara verdi. Kerey Han ilan edildi.. Bu Hanlığa, Abılhayır Han'dan kaçan bir çok kabile göç edip geldi. Bu, Kazak Hanlığının tebasının çoğalmasına sebep oldu. Ve hanlık güçlenerek topraklarını genişletti. Göçebe yaşayış tarzı, ahali çoğalınca otlakları genişletme ihtiyacını doğurmuştur. kazakların çok geniş sahaları kendilerine yurt edinmesinde bu gerçeğin de payı vardır.

Doğu Türkistan Kazaklarının tarihinin açıklanmasında önemli yere sahip olan üçüncü safha ise, Kazak Hanlığının kurulmasından sonra, Kazak "Cüz" lerinin teşekkül etmesidir.

Kazak SSR Tarihi, "Cüz: kabile birliği topraklarının bulunduğu bölge, yön, taraf, bölüm demektir", diyor .(27) Dr. Hayıt, Cüz'ün "dal,kol,kısım" anlamına geldiğini ve Batı'da Cüz'e "Horde-Orda" dendiğini zikrediyor.(28)

Kazak Türklerin'de Cüz'lerin çok önemli yeri vardır. İki Kazak karşılaşmış tanıştıktan sonra, kimlik tespiti yapar gibi, "gay elsin? diye sorar. Bu hangi uruğ-oymaga mensupsun demektir. İşte o zaman filan Cüz'ün, filan uruğundan olduğu söylenir ve o şahsın kim olduğu anlaşılır. Bu açıdan bakıldığında çok geniş sahaya dağılmış olan Kazakların, bir idari teşkilatı olması icab eder. hangi bölgede, hangi cüz mensupları yaşamaktadır . Bunu Han ve Sultanların bilmesi gerekir. Bu bakımdan Cüz'ler Kazak tarihinde büyük yere ve öneme sahiptir.

Kazaklarda Cüz'lerin ne zaman ve nasıl meydana geldiği kesin olarak bilinmemekte beraber, tarihçilerin çoğu 1518-23 senelerinde vefat eden büyük Kazak Han'ı Kasım'dan sonra böyle gruplara ayrılmanın gerçekleşmiş olabileceğini söylemektedirler. Cüz'lerin teşekkülünü, Kazak Uruğlarının siyasi bakımdan birbirlerinden ayrılması olarak nitelendirenler vardır. Komünist tarihçiler genellikle Cüz'lerin ekonomik sebeplerden meydana geldiğini iddia ediyorlar. Fakat, coğrafi sebebe dayananların haklı olduğunu gösteren bazı deliller vardır. Mesela , 16.yüzyılın ilk çeyreğinde, Kasım Han'ın ölümünden bir müddet önce ve sonra Kazak Hanlarının to-

praklarında üç temel coğrafi bölge belirmeye başlamıştır.

- a) Yedisu bölgesi
- b) Orta Kazakistan bölgesi
- c) Batı Kazakistan bölgesi.

İşte, bu bölgelerde üç Kazak Cüz'ünün uruğları yerleşmiştir. Mesela, Yedisu yöresinde Kazakların "Ulu Cüz" 'üne mensup uruğları yaşamıştır. Batı Kazakistan bölgesinde, kışlakları; Sırderya Ural Nehri ayakları, Irgız ve Torgay ırmagının birleştiği yörelerle yaylaları; Ural nehri kolları, Tobıl ve Irgız boyları olan "Kişi Cüz'de mensup Kazaklar yaşamıştır. Orta Kazakistan ve onun doğu tarafları ise, tarihin bazı dönemlerinde Altay dağlarına kadar "Orta Cüz" kazaklarının yaşadıkları bölgedir. Orta Cüz altı oymaktan ibarettir: Kerey, Nayman, Argın, Kıpçak, Konırat ve Uvak. Bugün, D.Türkistan'da yaşayan Kazakların çoğu Kerey ve Naymanlardır.

Kerey kendi arasında ikiye ayrılır. a) Abak Kerey, b) Kara Kerey, Abak Kerey hakkında, *Kazak Soviet Ansiklopediyası* şu bilgileri vermektedir. "Oniki arıs Abak Kerey, Orta cüz'e dahil Kerey aşiretinin büyük bir uruğudur. Abaktan türeyenler; Cantekey, Cadik, Karakas, Molki, Şıbar aygır, İteli, Yerüvşi, Şıymoyın, Merkit, Könsadak, Castaban ve Kultaybolat'tır. Onlar, 19. yüzyılın başlarında üç ülkenin (Sovyetler Birliği, Mogolistan, Çin) sınırları yörelerinde, batıda Kaba, Kurşın ırmakları ile Kara İrtiş'in batısında; Kuzey batıda Altayın doğu yamacında Bulgın, Şingil, ırmakları boylarında; doğuda Moğolistan'ın Kobda bölgesinde, Boyan, Ölgüz civarında; güneyde Savır dağının doğu tarafında Ülingir gölü civarında yaşadılar. Abak Kerey uruğunun bu yurtlarında VI., ve XIII. yüzyıllardan beri yaşamakta olduğu bilinmektedir." (29)

Prof. Ahmet Temir'in anlattığına göre, 12. yüzyılın sonlarında tarih sahnesine çıkışları sırasında, Mogolistan ve civarında başlıca şu büyük boylar yaşıyor ve birlikleriyle amansız bir mücadele halinde bulunuyorlardı. İrtiş ile Orhon arasında ve Altay dağlarının Kuzeyinde olmak üzere Batı'da Nayman'lar, onların doğusunda Orhon civarında Kereyitler; onların kuzeyinde Selenge nehrinin orta ve aşağı mecrasında Merkit'ler.. var. (30) Burada Kereyitler olarak adlandırılan boy şimdiki Kereylerdir. Tarihte, Kerey ve Naymanların bir yandan birbirleriyle mücadele ederken, öte yandan birlikte hareket ettikleri de görülmektedir. Çünkü, XIII. yüzyılın ilk on senelerinde Altay'dan gelen Türk kabileleri Nayman ve Kerey'ler (Kazak) bozkırını istila edip Karahitay'ların idaresini yıkmışlardır. Fakat, Cengiz Han 1218 senelerinde Yedisu bölgesini zapt ederek Kerey ve Nayman hakimiyetine son vermiştir. (31) *Kazak SSR tarihi*, Kerey ve Nayman'ların bu istilasını şöyle

anlatmaktadır. "XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, şimdiki Kazakistan topraklarına, Cengiz Han'ın yakıp-yıkmasından kaçarak, Altay'dan Nayman ve Kerey'lerin oldukça büyük bir kısmı göç etmiştir. Türk dilini konuşan bu uruğlar, daha sonra Kazak adı ile kurulan birliğe katılmışlardır. (32) Kazakistan topraklarına göçeden Nayman ve Kerey'ler Oyrat-Cungar devleti, 1757 de Çinliler tarafından yıkılmadan bir müddet önce, tekrar doğudaki eski yerlerine dönmüşlerdir. (33) Doğu Türkistanlı tarihçi Nimet Mincanuli, "Qazaqtın Qısqaşa Tariyqi" adlı eserinde, bu hususu izah etmiş ve "eski anavatan, kutlu memleketine geri dönüp yerleşen Kazaklardan Çin Hükümeti vergi almıştır. Altay, Tarbagatay, Tanrı Dağları ile Cungarya havzası, İrtiş ve İli vadisindeki topraklar hayvancılıkla uğraşan Kazak topluluğu için çok önemli idi. Onlar bu topraklardan Cungarlar zamanındaki savaşlar sırasında geçici olarak göçetmişlerdi". demiştir. (34) Forbes ise, Kerey ve Nayman'ların eski yurtlarına göç etmesi, Rus baskısı neticesinde vuku bulmuştur, diyor. (35) Ne olursa olsun, Cungar devleti yıkıldıktan sonra, Kazakların Orta Cüz oymakları topraklarını genişletmiş ve doğuda Altay ve Tarbagatay'ya kadar uzanmıştır. (36) Kazakların Altay'lara kadar genişlediğini, "*Britanica Ansiklopedisi*" şöyle anlatmıştır: "15 ve 16. yüzyıllar boyunca Kazaklar, Hazar denizinin doğusundaki bozkırlardan Aral denizinin kuzeyine, doğuda İrtiş nehrinin üst kısmına ve Altay dağlarının batı uçlarına kadar göçebe imparatorluğunu genişlettiler." (37)

Aslen Doğu Türkistanlı olup, daha sonra Kazakistan'a göç etmiş olan, Kazak tarihçi Lukpan Badavamuli, Kerey'leri çok iyi araştırmış ve "Ezelden Beriki Doğu Türkistan" adlı makalesinde şöyle bilgi vermiştir: "Ülkenin Altay bölgesinde ezelden beri Kazakların Abak-Kerey diye bilinen büyük uruğu yaşar, Abak-Kerey eski Kereyitlerin (Kerey) sonraları birlik haline gelen nesillerinden biridir. Tarih gösteriyor ki, eski Kereyler M.S. VIII-IX . yüzyıllarında Doğu ve Güney Altay yamaçlarında yaşamış olan Moğol, Uygur, Nayman'lara komşu olarak yaşamıştır. Ve o sıralarda Kerey'lerin ilk siyasi birliği kurulmuştur. XI-XII. yüzyıllarda Kerey'lerin büyük çoğunluğu, kendi memleketinden Batıya doğru ilerleyip, Sırderya ve Arka (Kazak Bozkır) bölgesine kadar uzandılar. Böylece, XV. yüzyılda Kazak Hanlığının terkibine katıldılar. Abak Kerey'ler XVIII yüzyılın başlarında "Kalmuk hücumu" sıralarında Doğuya, eski ata yurtlarına doğru göç etmişlerdir. 1740 senelerinde Abak Kerey'ler şimdiki Doğu Türkistan Altay'ının Kaba, Cemeney, Buvirşın olarak bilinen ilçelerini geçip bir ucu Savır dağına yerleşmiştir. Ondan da ötede İrtiş nehrinin üst kısmı

ile yukarı Altay'a kadar yayıldılar. 1747 senelerinde Abak-Kereyler ezeli vatanına yerleştikten sonra büyük meclisler toplayıp, idari düzenlemeler yaptılar. Oradaki Kerey'ler Altay vilayetinin yedi ilçesinde yaşadılar. O ilçeler şunlardır: Sarısumbe, Buvırşın, Kaba, Cemency, Buvırıtogay, Köktogay, Şingil." (38) Abak Kerey'lerin daha doğu taraflara yayılan bir kısmı Moğolistan Halk Cumhuriyetine bağlı Bayan Ölgü bölgesinde yaşamaktadırlar. Onlar, 19. yüzyılın 68-69 senelerinde oraya yerleşmişlerdir. (39) Şimdi, onların sayısı 130 bindir. (40)

Barthold'ın dediğine göre, Nayman, Moğolca "sekiz" demektir. Bu bakımdan Naymanların sekiz oymaktan meydana gelmiş olabileceği tahmin edilir. (41) Nayman ve Kereyler, Uygur Türklerinin komşusu olmakla kültür bakımından onların tesiri altında kalmıştır, yazı ile birlikte bir çok medeniyet ve kültür unsurlarını Uygurlardan alan Moğol boylarından, bilhassa, Nayman'lar, diğer komşularına nazaran üstün bir seviyede bulunuyordu, demekle Prof. A.Temir, Nayman'ların Moğol boyu olduğunu ifade eder. (42) Kazak SSR Tarihi, Nayman'ların İslamiyetten önce Hristiyan dinine girdiklerine de işaret ederken, "XII-XIII. yüzyıllarda Nayman ve Kerey'lerin Türk dilini konuştukları da anlaşıldı. Onlar daha sonra Kazak boyunun içinde yer aldı", demektedir. (43) Fakat , bu eserde verilen bilgilere bakılırsa, oldukça eski kabileler olan Nayman ve Kerey'ler , Türk'türler, başka bir deyimle, bir çok eski kabileler gibi Türkleşmişlerdir. İslamiyetin Orta Asya'ya yayılması ile Müslüman olmuşlardır. Nayman'lar , Doğu Türkistan'ın bilhassa Tarbagatay bölgesinde yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan'dan, Pakistan ve Hindistan üzerinden 1950-1954 yılları arasında Türkiye'ye göç eden Kazak Türklerinin çoğunluğu Kerey ve Nayman'lardır. Onların sayısı beş bin civarındadır.

Doğu Türkistan Kazakları ile Kazakistan 'daki Kazak Türklerini birbirinden ayıran Rus Çarlığı ile Çin imparatorluğu arasında 14 Kasım 1860 tarihinde yapılan sınır anlaşması olmuştur. O anlaşma ile Rus'lar toprak kazandılar. Bu topraklar, Orta Asya kesiminde idi. Çünkü , Çinliler Doğu Türkistan ve Rus Orta Asyası arasındaki hemen hemen 500 bin kilometre kare toprak talebinden vazgeçti. (44) Çinliler, son zamanlarda bu anlaşmaların eşit şartlar altında yapılmadığını iddia etmektedirler.

Doğu Türkistanlı tarihçi N. Mincanulı o dönemin Rus-Çin anlaşmaları hakkında şunları söylemektedir: "1860 senesinde, Çin Rusya Pekin anlaşması", 1864 yılında ise Çin Rusya Kuzey-batı sınırını ölçüp, ayırma anlaşması yapıldı. Ondan sonra bir çok sınır anlaşmaları imza edildi. Rus Çar hükümetinin daha önce kendi topraklarına kattığı, Balkaş gölünün doğu tarafı ile güneyindeki bölgeler, Rusya'nın sahipliğinde kaldı. Çin-Rusya Kuzey-batı sınırlarını ölçüp ayırma anlaşması'nın 5. maddesinde, Kazak halkı daha önce nerede yaşadılar ise, bundan sonra da o yerlerde yaşayacaktır. Sınır belirlendikten sonra bu araziler hangi devlete ait olursa , orada yaşayan halk da toprakla beraber o devlete ait olacaktır deniliyordu. Yerli Halk, toprakla beraber, o memleketeye ait olacaktır, ibaresi Kazak'lar arasında infiale sebep oldu. Göç etmeler ve dalgalanmalar çoğaldı." (45)

Radlof, 1860-63 yılları arasında Kazak-Kırgız ve İl Türklerini ziyaret ettikten sonra 1884 senesinde yayınladığı eserinde. "Kazakların iki kudretli komşusu olan Rus'larla Çinliler, ancak en uzak sınırları ile Kazak bozkırına dokunmuş olup, hakimiyetleri henüz Kazak bozkırını itaatleri altına alacak şekilde kuvvetlenmemişti." demiştir. (46). Bundan da anlaşılacağı gibi, Rus-Çin sınır anlaşması yapıldıktan sonra daha bir müddet Kazakistan ile Doğu Türkistan Kazakları sınır tanımaz şekilde hareket etmiştir. Daha sonraları, Rusya tarafında siyasi baskı şiddetlendiği zaman ve Çin tarafında merkezi hükümetin Doğu Türkistan'daki etkisi kuvvetli olmadığı dönemlerde Rusya'dan Çin'e XX. yüzyılın birinci yarısında göçler olmuştur. 1916 senesinde Rusya tarafında vuku bulan büyük isyan sırasında tahminen 300 bin Kazak ve Kırgız'ın Doğu Türkistan'a göç ettiği görülmüştür. Onu, Sovyetler Birliğinin kolektifleştirme devrindeki baskı ile İkinci Dünya savaşı sıralarındaki göçler takip etmiştir. (47) 1960 senesinden beri Çin tarafından gelen baskı kuvvetlendiği için, göçler bu sefer Çin'den Sovyetler Birliğine olmuştur. 1962 senesinde 60 binden fazla Doğu Türkistanlı Kazak ve Uygur'un Sovyet topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Ondan sonra, her iki memleket de sınırlarını sıkı kapattığı için herhangi bir göç olmamıştır.

Sonuç olarak diyebilirizki; Doğu Türkistan Kazak Türkleri, bu ülkenin şimdiki İli, Altay ve Tarbagatay bölgelerinde çok eski dönemlerden beri yaşamaktadırlar. Kazak Türklerinin bir boylar birliği halinde XV. yüzyılın ilk yarısında tarih sahnesine çıkıp, Kazak Hanlığını kurmasından önce, onun ter-kibine katılan ve bugün Doğu Türkistan Kazak-larının Üysin, Kızay, Kerey ve Nayman gibi kabilele-ri tarihte birlikler kurup, varlık gösteren oymaklardır. Doğu Türkistan Kazakları ile Kazaki-istan cumhuriyetindeki Kazak Türkleri bir tek boydur. Onlar 1860 senesinde Çar Rusyası ile Çin imparator-luğu arasında çizilen sınır ile birbirinden suni olarak ayrılmıştır. Onların tarih ve kültürü birdir. Türk dili-nin Kazakça lehçesini konuşmaktadır ve aralarında şive farkı yoktur. İki bölge arasında yüzyıllar boyu , çeşitli sebeplerle devam eden göçler 1960 senelerin-den sonra kesinlikle durmuş gibi görünmektedir. Doğu Türkistan Kazakları, bu ülkenin XX. yüzyılın ilk yarısındaki milli istiklal harblerinde Osman Ba-tur'un liderliğinde kendine düşen mücadeleyi ver-miştir.

KAYNAKLAR

1. Beijing Review : China's National Minorities, May 1983 No.21 Kazakların, Doğu Türkistan'daki sayısı 903.370 tir. Doğu Türkistan'ın dışında, Çinde 4.212 Kazak yaşamaktadır. Toplam olarak Kazaklar 907:582 dir.
2. Sir Olaf Caroe : Sovyet İmparatorluğu; sömürülen topraklar cilt I, İstanbul, s.-38
3. Lowell Tiller : The National Minorities Factor in the Sino Soviet Dispute; Orbis , no.2/ 1977
4. KSSR Tariyqı : Kazak Devlet matbaası, Al-mat 1957 cilt -I,s.149.
5. Alfred E.Hudson : Kazakh Social Structure; New Haven 1938, s.12
6. Prof. Dr.A. Caferoğlu : Kazak Türkleri, Türk Kültürü, Mart 1965, sayı 29
7. Hudson : Adı geçen eser. s.12
8. Ord. Prof. A.Z. V.Togan : Umumi Türk tari-hine giriş, İstanbul 1970 - s.469
9. Martha Brill Olcott: The Kazakhs, Stanford 1987 , S-3
10. İslam Ansiklopedisi : Kazak ve Kazakistan maddesi 5-2 cilt . s.498
11. Z.V. Togan : Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi, İst 1947 s-37
12. Z.V. Togan : Türkili.. s.,37
13. Prof. Saadet Çağatay : Kazakca Metinler, Ankara 1961, S-7
14. KSSR Tariyqı X s-144
15. Telgöca Canuzakov : Qazaq sözlünlü qaydan şıqqanı, Culdız, Almatı 3/1983 S-194-198. Mirali Seyidov: Qazax sözlünlü araştırılması, Azerbaycan dergisi , Bakü 2/1981 s-150-153
16. F.Agi. N. Devlet. A.Akiş, M.Engin : Ka-zak ve Tatar Türkleri, İst 976 S,38
17. KSSR Tariyqı : S-157
18. Martha Brill Olcot : Adı geçen eser. H. Oraltay'ın Alaş Türkistan Türklerinin Milli istiklal paroları kitabından Alaş hakkında geniş bilgi edini-lebilir. İstanbul , 1973
19. Z.V. Togan : Türkili.. s.29
20. Agi, Devlet, Akiş, Engin: Kazak ve Ta-tar....s.40.
21. KSSR Tariyqı : s-162 L.Badavamulı'nın "Bilim cane Enbek" dergisindeki " Ezelden Beriki Doğu Türkistan adlı makalesi geniş bilgi vermiştir. Almatı, 7/1982
22. KSSR Tariyqı : s-156
23. Ord Prof. A.Z.V.Togan : Umumi Türk.. s.42
24. Ord. Prof. A.Z.V.Togan : Umum Türk ..s.62
25. KSSR Tariyqı : s.151.
26. A.Yu. Yakubovskiy : Altın Ordu ve Çöküşü II. basılış, Ankara 1976, S-196. KSSR Ta-riyqı, s-152
27. KSSR Tariyqı : s-163
28. DR. Baymirza Hayıt : Türkistan-Rusya ve Çin arasında, İstanbul 1978 s-23.
29. Kazak Sovet Ansiklopediyası : Cilt -I, Al-matı 1972 s-20
30. Prof. Dr. Ahmet Temir : Türk Dünyası El Kitabında, Türk Moğol imparatorluğu ve devamı maddesi s-912 Ankara 1976.
31. M.B. Olcott : Adı geçen eseri s-6
32. KSSR Tariyqı : s-162.
33. Andrew D.Forbes : Warlords and Muslims in Chinese Central Asia : A Political History of Re-publican Sinkiang 1911-1949 . Cambridge 1986 s-202.
34. Nigmet Mincanuli : Qazaqtın Qısqaşa Ta-riyqı, Ürimşi 1987 s-547
35. Andrew D.Forbes : Adı geçen eseri s-202
36. Kazak Sovet Ansiklopediyası : Orta Cüz maddesi, cilt 8 , ş-568 Almatı 1976
37. Britanica Ancylopedia : Türkistan maddesi, cilt 18- s-795
38. Luqpan Badavamulı : Ezelden beriki Doğu Türkistan makalesi, "Bilim cane enbek" dergisi , Al-matı 7/1982 (aylık)
39. Kazak Sovyet Ansiklopediyası : Bayan Ölgıy maddesi cilt 2 s-221
40. Kazak Adebıyeti : No. 24, 1987. Burada Moğolistan'daki Kazak Türk Yazar ve tarihçi İslam

The Kazakh Turks of Eastern Turkistan

From a Historical Perspective

Dr. Mohabay ENGIN, University of Istanbul, Turkey.
Rendered into English by Dr. Kurtuluş ÖZTOPÇU

About 903,000 Kazakh Turks live in Eastern Turkestan today along with the Uygur, Kirghiz, Uzbek and Tatar Turks.(1) They live in the Ili, Tarbagatai and Altai areas of Eastern Turkestan ("Sinkiang" or Xinjiang Uygur Autonomous Region in the Peoples Republic of China, as it is identified according to the current political-geographical terminology). Until 1860, the history of the Kazakhs of Eastern Turkestan was the same as that of the Kazakhs in the present Kazakhstan SSR in the Soviet Union.

The Kazakhs were divided into two groups following the Sino-Russian border settlement in Central Asia in the 1860 (2). Until about 1950, however, the Kazakhs on both sides of the border moved to either side without paying any attention to the formal agreement.(3) Partial Kazakh migrations over the Sino-Soviet border took place depending on political pressure brought upon the Kazakhs by either of the two Governments. This should not lead to the presumption that the Kazakh Turks had come and settled in Eastern Turkestan by way of such migrations only at a later date. Their history shows that they had been living in the northern sections of Eastern Turkestan since quite old times.

At the beginning of the 13th century in the broad areas from the Caspian Sea to Tarbagatai and from the Irtysh River to Jungarian Alatau, requisite conditions and possibilities existed for various Turkic tribes having common language, similar economic mode of life and material cultures, and a particular life style of their own, to unite as a single people; the Mongol invasion, however, delayed their unification as a single people.(4) They finally founded a Khanate named "Kazakh" in the middle of the 15th century, and permanently reappeared in the scene of history. We say "reappeared", because Radloff, basing his information on Iranian poet Ferdowsi, says that a khan and his people by the name of Kazakh lived in the 11th century.(5) Prof. Ahmet Caferoglu says: "The Kazakh Turks have a long his-

tory. The old Turkic sources record them as a Turanian nomadic tribe. The first mention of the name Kazakh Khan and the warrior Kazakh tribe occurs in Ferdowsi's Shahnama".(6)

In Radloff's opinion, after the 13th century the Kazakhs constituted a part of the territory inherited by Jöchi, the eldest son of Genghiz Khan. On the other hand, Cehun mentions the Kazakhs as a separate group in the 14th century. Barthold says that the name of Kazakh was first used in the 15th century.(7) Prof. Z.V.Togan mentions that the Kazakhs existed in the time of the Seljuks.(8) Most of the Kazakh historians think that the Kazakhs were a confederation of the Turkic tribes who lived in the old times. Some of the Western historians stated that the Kazakhs were a political confederation which was composed of the Chaghatai tribes of the Nogai, Naiman, Arghin and the Uzbek Khanates.(9)

Before trying to determine the place of the Kazakhs of Eastern Turkestan in history, it will be better to clarify origin of the ethnonim "Kazakh", the establishment of the Kazakh Khanate, and the composition of the Kazakh Jüzes, as they are tightly related.

The exact meaning of the word "Kazakh" is not yet understood; however, in broad terms it means "Free, independent, brave, vagrant, warlike, manly e.t.c." History describes "Kazakhness" in relation to the establishment of the Kazakh Khanate as the quality attributable to those who live independently without submission to the main order and leave the society to which they belong. Given that the last reappearance of the Kazakh Turks in the scene of history was consequent to such an event, the historical meaning of the term "Kazakh" seems to be more relevant.

According to the *Islam Ansiklopedisi* the term "Kazakh" means "free, independant, without any dwelling, unemployed, brave"; and "Kazakhness" corresponds to "the condition and situation of soldiers during fighting and military campaigns". This last description by Sheikh Suleyman more or less explains the meaning of the word. Babur used this term in the sense of "an interregnum, that is to say a

period and condition of a ruler who, for some reason, passes through after having left his domain until he returns to acquire his old position or a similar one somewhere else."

The name "Kazakh" first belonged to sultans only. Later it was attributed gradually to their subject tribes and to the states which they wanted to establish. The name "Kazakh" has also been used for those adventurers, who as a result of a political rebellion or otherwise, have left the society either with or without their families (Boidak) and lived in the countryside devoid of the protection of their own tribes until they regained control when the opportunity arose. Also young men were sent out to countryside by their tribes in order to get them used to harsh life, and some left their tribes to become bandit.(11)

In the 1440s, the Kazakh Khans, Janibeg and Kerei, left the Aral steppes, where they were living under the rule of Abulhair, and came to the banks of the river Chu. This act was branded as "Kazakhness". The natives named the new comers "Kazakh". When Janibeg and Kerei became sultans later, their "Kazakhness" ended. Tamerlane, Husain Baiqara, Babur Mirza and Shaibak Khan the Uzbek, all experienced a period of "Kazakhness" and all of them recalled that particular period of their lives with pride.(12) The term "Kazakh" in the Slavic languages has been attributed to the privileged soldiers who guarded the borders. There exists no racial, religious or linguistic relationship between the Turkic Kazakh and the Russian Kazak, Kossak or Kazachis.(13) Ethonims such as Kirghiz, Kirghiz-Kazakh, Kirghiz-Kaisak have been erroneously used for the Kazakhs. The Kirghiz is one of the oldest Turkic tribes known in history.

The origin of the word "Kazakh" has been carefully studied by the Turkic and Kazakh historians of the Soviet union and by the Kazakh historians of Eastern Turkistan, but they state that they have not been able to find the definite meaning of the term. Nevertheless, they all share the following opinion:

A.A. Semenov suggested a possible connection between the Mongol term "Hasag Tergen" and the word "Kazakh". "Hasag Tergen" is the name given to wheeled carts used in migrations.

Much research has been done, and many hypotheses have been put forward about the term "Kazakh". The work is still continuing: The result that can be drawn from previous scholarly studies is as follows: As it was said by Wambery, "The ethnonim 'Kazakh' has been known to the world since the 11th century" (15)

It has been a political term since the first

half of the 15th century although it had been used with different meanings earlier. With time, it has gained an ethnic importance. (16)

Besides the scientific research, comments are being made based on legends and "genealogical trees" about the term "Kazakh"; and some of the legendary arguments tend to gather more popular support than the results of the scientific studies and appear more logical.

"Kazakh", "Kaisak", means the Saks of the Kai. In Persian, it means the saks (guard-soldiers) of "Kai" (the king). The words "Kaspi" and "Sak" have been combined to make "Kassak", and eventually "Kazakh". Also, the origin of the word "Kazakh" was sought in the combination of the words "Kazog" and "Khazar". Among Kazakhs, the idiom "Qazin Qazi-aq" is used extensively. "Qazi" in Kazakh means Kadi (the judge); so the phrase means "your Kadi is the real Kadi. Similarly, Qaz (the goose) + aq (white) = Kazaq (white as goose) and hence Kazak. (17)

The most famous legend is the one about Alash. Alash is described as the founder of the Kazakh tribe in such legends, and his three sons were the founders of the three Jüzes (ordas).

The legend of Alash has always played a uniting role among Kazakhs. The name of the first political party and the autonomous government was also Alash. (18)

In order to determine the place of the Kazakhs of Eastern Turkistan in history, let us move on to the second stage, namely the foundation of the Kazakh Khanate.

From the historical and ethnological points, the Kazakhs are included in the Kipchak group of Turkic peoples. Besides the Kazakhs, the Uzbeks, Nogai, Bashkir and Tatar Turks also belong to this group.(19) The Kazakhs were in close contact with the Uzbeks when they entered the scene of history. When Turkic history is studied as a whole, the ethnic roots of the Turkic tribes, which are known by such names as Uzbek, Kazakh, Kirghiz, Tatar, Uygur, Turkman, common before they acquired their tribal compositions.

In various period of Turkic history a different Turkic tribe appeared in history; it subjugated other tribes around it; and in due course of time, it was subjugated by another Turkic tribe and the name of the new tribe began to be heard and finally lent its name to the rest. This happened many times in our history. This continued until a strong tribal leader established a strong state or an empire. Until the 1440s, the Kazakh Turks wondered under the rule of a strong leader and among other Turkic tribes in the

area between the Kazakh steppe and the Altai mountain ranges (20).

It can be argued that the ancestors of the Kazakh were among the tribes that formed the the Scythian Empire (900-700 B.C), the Hun Empire (300 B.C), the Köktürk Empire (600 A.D) and the big and small khanates that followed them, and subsequently the Mogol and the Taimuri empires of Genghiz Khan and Tamerlane, respectively.

Historians say that the Üysings were united and found a state in the 2nd - 3rd centuries B.C. This tribe exists among the Kazakhs of Eastern Turkestan under the name "Kazakh".(21) However, the historians claim that the main ethnic components which were included in the Kazakh confederation were Üysin, Kangli, Kipchak, Arghin, Duvlat, Kerei, Naiman, Alshin, Konghirat, Kitai tribes. These are all very old tribes (22). Prof. Z. V. Togan says that the Usun or Uysin tribe constituted a part of the ancestors of the Köktürks. (23)

In 1202 Genghiz declared himself as the khan in Mongolia. He later annexed Eastern and Western Turkestan, the territories of the Karakhanid and the Hwarizmshah to his domain. He died in 1227. Before his death, he distributed his empire among his sons. Jöchi received the territory between the Kipchak steppe and the Irtysh, southern Iran and Afghanistan. Jöchi Khan, however died in 1224 while his father was still alive. Batu (1224-1255) ruled in the western part of Jöchi's domain, namely the Alun Orda (Ak orda); and Orda Icin (1226-1250) was the Khan of Gök Orda, which included the present Kazakhstan. In both the Ordas, sons and nephews of the same Khans ruled in succession. Orda Icin's sons were the subjects of Batu Khan. Famous successors of Batu Khan were Berke (1256-1266), Özbeg (1312-1340) and Janibeg (1340-1357). The "Ulus" of Jöchi is also known by the names of "Deshti Kıpçak" (the Kipchak Steppe) and Toğmak. The "Toğmak" was used for the eastern part. Its western part was called Altın Orda, and its eastern part subsequently called "Ulus" of Özbeg after Özbeg Khan. (24)

As a result of the struggle among the ruling descendents of Genghiz Khan, Ak Orda was divided into several administrative regions at the beginning of the 15th century, the Nogai Orda and the Özbeg Orda being the biggest amongst them.

Many Turkic tribes constituted the subjects of the Ozbeg Khans; e.g., Qipchak, Kangli, Qarluq, Naiman, Üysin, Arghin, Kirghiz, etc. The people of the eastern part of "Deshti Kıpçak" was called "Ozbeg" (Uzbek). As such, according to eastern sources, Abulkhair's Khanate, who reigned in

the Deshti Qipchaq during 1620s, was called the "Uzbek Khanate". The origin of the ethnonim Ozbeg has not been explained satisfactorily either. Yet, the nomadic people that lived in Deshti Qipchaq at the end of the 14th century was called by this name. (25)

Abulkhair, the khan of Deshti Qipchaq, continuously suppressed the sultans and tribal leaders whom he saw as his rivals. This type of internal struggle increased towards the middle of the 15th century. Kerei and Janibeg, the sons of Baraq Khan, lost their struggle, left the Ardal steppe in the 1440s, and migrated to the banks of the river Chu together with their subjects. In the "*Tarih-i Rashidi*" Muhammad Haidar Mirza (Korgan) records that "Abulkhair Khan brought all of Deshti Qipchaq under his rule. Kerei Khan, Sultan Janibeg and others run away from Abulkhair together with some people. The emergence of the Turkic tribe, known today as Kazakh, starts with this event". Ruzbehan, the sixteenth century central Asian historian, describes the Kazakh as being: "one of the three peoples that lived in the Ozbeg Khanate." and notes, "They are world-famous for their strength and courage".(26)

The area to where the sultans Kerei and Janibeg came was at that time ruled by the Chaghatay Khanate. Isanbogha Khan sought the collapse of this Khanate. Therefore, he gave the western part of the Yedisu (Semirechie) region, which was within his domain, to Sultans Kerei and Janibeg. Kerei was proclaimed khan. Many tribes who had run away from Abulkhair came to his territory. This increased the subjects of the Kazakh Khanate. The Khanate grew stronger and expanded its limits.

With increase in population nomadic life style necessitated the expansion of pastures. This reality played an important role in the Kazakhs expanding over a wide area of pastoral land.

The composition of the Kazakh Jüzes after the foundation of the Kazakh Khanate represents the third important stage in the history of the Kazakhs of Eastern Turkestan.

The History of the Kazakh SSR states that Jüz is the area which covers the land of the tribal confederation and it means "direction, section". (27) Dr. Hayit says that "Jüz" means "Section/branch" and mentions that in the West, "Jüz" is called "Horde-Orda".

The jüz has an important place among the Kazakh Turks. When two Kazakhs meet, they ask each other: "gay elsin?". That means, "from which tribe are you?" The other answers this by saying, "I am from such and such tribe of such and such jüz". From this perspective, the Kazakhs have had an administrative organization since they have been dis-

persed to such a vast area. The khans and sultans should know the exact location of every tribe and jüz. For that reason, jüzes have a great place and importance in the Kazakh history.

Although it is not definitely known how and when the formation of the Kazakh jüzes took place, most of the historians believe that such a formation happened after the death of great the Kazakh Khan, Kasim, who died around 1518-1523. There are those who think that formation of the jüzes was the political separation of the Kazakh clans. The Soviet historians generally claim that the jüzes were formed because of economic reasons, but there are some proofs that justify the claims of those who base their arguments on geographical reasons. For example, just before and after the death of Kasim Khan in the first quarter of the 16th century, three main geographical areas began to take shape on the Kazakh lands:

- a) Yedisu (Semerechie)
- b) Central Kazakhstan
- c) Western Kazakhstan

In these very same areas, the clans of the three Kazakh Jüzes settled. For example, those clans that belong to the "Ulu jüz" of the Kazakhs were living in the Semirechie region. Those clans that belong to the "Kishi (Small jüz) lived in the western Kazakhstan area. Their summer quarters were the banks of Irghiz, Tobil, and Ural rivers and their winter quarters were the tributaries of the rivers Syrdarya and Udral. Central Kazakhstan and its Eastern parts (Sometimes in history as far as the Altai Mountains) were the areas where the Kazakhs of the 'Orta' (middle) jüz" lived. The Orta jüz consisted of six clans: Kerei, Naiman, Arghin, Kipchak, Konirat and Uvak. Most of the Kazakhs who live in Eastern Turkestan today are of Kerei and Naiman tribes.

Kerei is divided into two: a) Abaq Kerei; b) Qara Kerei. *The Kazakh-Soviet Encyclopedia* gives the following information about the Abaq Kerei: "The 12 aris Abaq kerei is a large clan of the Kerei tribe of the "Orta jüz". Those that come from the Abaq are: Jantekei, Jadik, Karakas, Molki, Shibarayghir, Iteli, Sheruvshi, Merkit, Kon sadak, Jastaban and Kultaibolat. In the 19th century, they were living around the boundaries of the three States- the Soviet Union, Mongolia, China;

West of the rivers Qaba, Qurshin and Qara Irtysh in the west, around the banks of the rivers Bulghin and Shingil in the Eastern slopes of the Altai Mountain in the north-west in the Qabda region of Mongolia around Boyan and Ölgüz in the east, around the late Ülingir in the eastern side of the Savir Mountain in the south. It is known that the Abaq Kerei clan has been living in this area since the 6th

through the 13th centuries". (29)

According to Prof. A. Temir, in the 12 th century the following major tribes were living in Mongolia and its surrounding areas: the Naiman was in the west, in the north of Altan Mountains and between Irtysh and Orkhon, the Kereit was around the north, and the Merkit was around the middle and lower courses of selenge.(30) The kereit tribe is the same as the Kerei of today. In history the Kerei and Naiman sometimes faught against each other and sometimes acted in unity. In the first decade of the 13th century, the Naiman and Kerei invaded the Kazakh steppe and ended the Karakhitai rule; but Genghiz Khan conquered the Semirechie area in the year 1218 and ended the sovereignty of the Kerei and Naiman.(31) *The history of the Kazakh SSR* gives the Kerei and Naiman invasion as follows: "A rather substantial part of the Kereis and Naimans who were running away from Genghiz Khan's atrocities migrated to the area of today's Kazakhstan in the first quarter of the 13th century. These Turkic speaking tribes later joined the Kazakh confederation."(32) The Kereis and Naimans, who migrated to the Kazakhstan area, moved back to their old habitat in the East just before the Oirat-Jangar state was overthrown by the Chinese in 1757.(33) The Eastern Turkestani historian Nimet Mincanuli in his book entitled *Qazaqtın Qısqaşa Tariqi* - in respect to this event gives the following information: "The Chinese government heavily taxed those Kazakhs who returned to their old homeland. The lands in the valleys of Ili and Irtysh, in the Jungarian basin and in the mountains of Altai, Tarbagatai and Tianshan were very important for the Kazakh community engaged in animal husbandry. They had migrated from these lands temporarily during the wars in the Jungarian period."(34). On the other hand, Forbes says that the migration of the Kereis and Naimans back to their old homeland had occurred due to Russian pressure.(35) In any case, the tribes that belonged to the Kazakh Orta Jüz expanded their lands and reached as far as Altai and Tarbagatai in the east after the collapse of the Jungar state.(36) *Encyclopedia Britannica* gives the following information on the subject: "In the 15th and 16th centuries the Kazakhs enlarged their nomadic empire from the steppes in the east of the Caspian Sea to the north of the Aral Sea, to the upper course of the irtysh River, and western ends of the Altai Mountains". (37)

The Kazakh Historian Lukpan Bedavamuli, a native of Eastern Turkestan who later moved to Kazakhstan, studied the Kereis. The following information is taken from his article entitled *Ezelden Beriki Doğu Türkistan* : "The Kazakh tribe which is

known as Abaq-Kerei has been living in the Altai region of the country. Abaq-Kerei is one of the descendants of the old Kereits (Kerei) that formed a unity later. History shows that in the eighth and ninth centuries A.d., the old kereis were the neighbours of the Mongols, Uygurs and Naimans, who were living on the slopes of the Eastern and Southern Altai Mountains. At That time, the first political unity of the Kereis was formed. In the eleventh and twelfth centuries, most of the Kereis moved westward as far as the Syrdarya and Arqa(The Kazakh Steppe) areas., Thus, they entered the composition of the Kazakh Khanate in the fifteenth century. At the beginning of the seventeenth century during the "Kalmuck Attack" the Abak-Kereis migrated to the east, towards the old homeland of their ancestors. In 1740s the Abaq-Kereis moved to the Qaba, Jemenei and Buvirshin areas of Eastern Turkestan, and a part of them settled on the Savir Mountain. They went even further, as far as the upper course of the Irtysh River and the Upper Altai. The Abaq-kereis after settling in their eternal homeland around the year 1747, gathered big assemblies and introduced administrative organizations. Those Kereis lived in seven towns of the Altai Province, namely: Sarisumbe, Buvirshin, Qaba, Jemenei, Buvriultoghai, Köktoghai, Shingil".(38) A part of the Abaq-Kereis, who had gone further east, have been living in the Bayan Ölgii area of the Mongolian People's Republic. They settled there during 1868-69. (39) Their total number today is 130,000. (40)

According to Barthold, Naiman means "eight" in Mongolian. So it is guessed that the Naimans were composed of eight tribes.(41) Prof. A. Temir accepts the Naimans as being a Mongolian tribe in his following comment: "The Naimans and Kereis were under the influence of the neighbouring Uygur Turks culturally. Among the Mongolian tribes that have taken many cultural and civil features, as well as their script, from the Uygurs were the Naimans, who were at a higher level than their neighbours (42)

The History of the Kazakh SSR states: "The Naimans had accepted christianity before they accepted Islam. It has also been understood that the Maimans and Kereis spoke a Turkic language in the twelfth and thirteenth centuries. They later became a part of the Kazakh tribe."(43) But, according to historical information, the Naimans and Kereis which are quite old tribes, are Turkic; in other words, they have been turcified like many other old tribes. They accepted Islam when Islam became wide spread in Central Asia. The Naimans live especially in the Tarbagatai region of Eastern Turkestan. The majority

of the Kazakh Turks who migrated to Turkey from Eastern Turkestan via Pakistan and Hindistan between the years 1950 and 1954 are of Kereis and Naimans. Today, their number is about five thousand. It is the Border Agreement which was signed on 14 Nov. 1860 between the Tsarist Russia and the Chinese Empire that separated the Kazakhs of Eastern Turkestan and the Kazakhs of Kazakhstan. With that agreement, the Russians acquired additional territory in Central Asian, as the Chinese gave up their claim over an area of nearly 500,000km² situated between Eastern Turkestan and the "Russian Central Asia".(44) The Chinese, however, later claimed that the agreement had been concluded on unequal terms under pressure .

The Eastern Turkestani Historian, N. Mincanuli, offers the following comment about the agreements: "The Sino-Soviet accord concluded in Peking in 1860, and the "Sino-Soviet Border Demarcation Agreement" of 1868 relevant to the North Western borders (of China) were followed by several other border agreements signed between China and the Soviet Union. While the territories in the east and south of Lake Balkhash, which were annexed to Russia earlier, remained in Russian possession, Article V of the "Measurement and division of the Chinese-Russian North Western Border Agreement" stipulates that the Kazakh people would live in the areas where they had been living; and that after the demarcation of the border, to whichever side a certain territory is ceded to, the people living there would also belong to that side. This settlement caused commotion among the Kazakhs; leading to increased migrations and movements of the population."(45)

Radlof, in his book, which he wrote after his visit to lands of the Kazakh - Kirghiz and the Ile Turks in the years 1860-63, and published in 1884, writes: "The two powerful neighbours of the Kazakhs- the Chinese and the Russians, touched the Kazakh steppe only with their farthest borders, and their rule there was not strong enough to dominate the Kazakh steppe".(46) As it is understood from this comment, the Kazakh in Kazakhstan and over Eastern Turkestan moved about freely for sometime without paying much attention to the border issue, even after the Russian Chinese border agreement was signed. Later on, during the 1st half of the 20th century, i.e., during the periods as the political pressure in Russia increased, and as the Chinese central authority in Eastern Turkestan weakened, several major migrations took place. About 300,000 Kazakh and Kirghiz migrated to Eastern Turkestan during the tumult in Russia in 1916. That was followed by the successive waves of migrations during the period of

Kaşgariya'daki Büyük Oyun Yakup Beg Nezdindeki İngiliz ve Rus Temsilcileri

Yazan: Paul B. Henze

[Bu metin, 6-8 Nisan 1988 günlerinde Doğu Türkistan Vakfı tarafından İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezinde düzenlenen Türkistan Kültür ve Tarih Seminerine İngilizce olarak sunulmuştur.]

Doğu Türkistan'ın modern tarihi son asrın 60'lı ve 70'li yıllarında meydana gelen Müslüman başkaldırılarına kadar gider. Çin ana karasının birçok bölgelerini olduğu kadar Çin Türkistanı'nı da etkileyen ve sarsan bu başkaldırı artık kuvvetten düşmüş olan Mançu Hanedanını şiddetle sarsmıştır. Milyonlarca Çinli katledilmiş ve yeniden işgal orduları ilerlediğinde de, buna karşılık ve intikam olarak onlar da katliamlarda bulunmuşlar ve katliama uğrayan bölgelerde nüfus bugüne kadar kendilerini toparlayamamışlardır. (1)

I. Giriş ve Özet:

19ncu asrın sonlarında Doğu Türkistan olaylarının bazı çağdaş gözlemcileri hile ile Altışehir'in (2) kontrolünü ele geçiren ve iktidarı elde etmekten başka bir amacı olmayan Yakup Beg'i bir maceracı olarak kıymetlendirirler. (3)

Aksine, Yakup Beg'in zamanında Doğu Türkistan'da doğrudan tecrübe sahibi olmuş olan Avrupa'lı gözlemcilerin çoğu bu hakimiyetin derin tarihi olaylara borçlu olduğunu bilir ve idrak ederler. Yakup Beg'in iktidarı hem etnik ve hem de dinî faktörlere istinat etmemektedir ki bu faktörler o zamandan bu yana tam olarak hiçbir zaman incelenmemiştir ve çok az anlaşılmıştır.

Bir rekabet hissinin harekete geçirdiği ve İç Asya'da kendi imparatorluk çıkarlarını muhafaza etmeyi arzu eden İngiltere ve Rusya için Yakup Beg, hem bir fırsat (şans) hem de bir tehlikeyi temsil etmekteydi. Yakup Beg'in kendisi de daima bu

iki süper gücü kendi başlıca düşmanına, Mançu İmparatorluğu'na karşı kullanma yollarını aramıştır. Bu iyice denenmiş İmparatorluk için Yakup Bey sadece bir düşman olabilirdi. Müslümanlık ve Türklük dayanışması hissiyle Yakup Beg Osmanlı Sultanlığı'nın desteğini arama yoluna gitmiştir. Bu teklife karşı İstanbul sempati ile bakmış ancak uygulamada çok az etkili olmuştur. Sonunda İngiliz yardımının yeterli olmadığı anlaşılmış bu arada Rusya da desteğini çekerek Çin'e destek yapmaya başlamış ve onların askeri kuvvetlerinin bağımsız Kaşgariya'yı tahrip etmelerine yardımcı olmuştur.

Bu özet her iki ülkenin 1860'larda ve 1870'lerde Doğu Türkistan'daki misyonlarının eylemleri ve birbirini etkilemesi üzerinde daha ziyade duracaktır. Yakup Beg'in Asya'nın Ortasında bağımsız bir devlet kurmak için güçlü bir girişimde bulunmasını etkileyen mahalli faktörlere temas edilebilecektir. Ancak bu dökümanla ilerde, üzerinde çok az çalışma yapılmış olan dini ve sosyal hususlara da işaret edebilmeyi ümit ediyorum.

II. Tarihi Ardalan

İlk İmparator (Ming) Çin'in ne Moğol, Uygur ve hudutları boyundaki diğer halklara karşı kendini koruyacak kadar güçlü olduğunu ne de sınırları dışında büyük garnizonlar kurabilecek kadar zengin olduğunu söylemiştir. Saray daha güçlü ülkelerin kendilerini yutmalarını önlemek için yakındaki vahalarda bulunan kuvvetlerin toprak bütünlüklerini koruma yollarını aramıştır (4)

Çok eski zamanlardan beri Doğu Türkistan kitlelerin, dinlerin ve medeniyetlerin akıp gittiği bir yol kavşağı olmuştur. (5) Hristiyan çağının başlangıcında bu bölge Çin ile Hindistan arasındaki göçmenler ve tüccarlar için yine bir yol görevindeydi. Çin'in ipeği ve diğer

lüks mamülleri, Roma ve Bizans İmparatorluklarına, daha sonra Marco Polo ve diğer Çin'i ziyaret eden Avrupa'lılar tarafından da kullanılan meşhur İpek Yolu vasıtası ile, Orta Asya'dan geçmekteydi.(6)

Çin'in kuzey ve batı bölgelerinde ki topraklarla ilgilenmesi bu bölgelerdeki yarı göçebe kabilelerin tecavüzlerinden ve işgallerinden korunma amacını taşımak taydı, ancak Çin imparatorlarının bu bölgenin bazı kesimlerinde önemli derecede kontrolü elinde bulundurduğu zamanlar da olmuştur. İran'ın son Sasani kralı Arapları püskürtmek için Çin'den yardım istemiş fakat bu teklif reddedilmişti. 8 nci asır ortalarında Arapların ilerlemeleri bütün Orta Asya'yı Müslümanların avucuna sokmuştur. Tarım Basın (havzasına) Müslümanlık gelmeden Türk asıllı topluluklar yerleştirilmişti. (7) 9ncu asırda Arap coğrafyacılar bölgeyi Türkistan olarak tanımlamaya başlamışlardı. Bölge 13.ncü asırda Moğol hegemonyasına düştüğünde Türk ve Müslüman karakterini muhafaza etmiştir. Tarihte ilk ve tek defa olmak üzere Moğollar bütün İç Asya'yı bir tek hükümlerlik altında birleştirdi.

Moğolların düşmesi ve Çinli Ming Hanedanı'nın (1340) iktidara gelmesiyle İç Asya'da Çin durumu hassaslaştı ve çok geçmeden Tamerlane tarafından meydan okunmaya başlandı. Takibeden üç asırda da Çin'in temel politikası değişmedi, fakat daha az iddialı ve daha az başarılı oldu. Doğu ve Batı Türkistan'la ilişkiler yakın bir şekilde devam etti. Bu ikisi bir tek siyasi ve kültürel dünya teşkil ettiler. Timur'dan sonra gelen Özbeklerin hükim oldukları devletler kendilerini Ming Çin'in tehdidi altında hissetmediler. Çin'de imal edilen mallar Orta Asya yoluyla batıya aktarıldılar.

Doğu Türkistan'da kendilerine Mohuls (yani Moğol) diyen ve Cengiz Han soyundan geldiklerini iddia eden fakat hepsi Müslüman olan ve hemen hepsi de Türk olan birtakım mahalli güç merkezleri gelişti. Bunların yanında dinî liderler (Hocalar) da nüfuz kazandılar. Bunların kurucusu Azyan Kaşgara Buhara'dan gel-

di. Kendisi Peygamber soyundan geldiğini iddia etmekteydi. (8) Ondan sonra gelenler iki rakip gruba ayrıldılar Beyaz ve Karadağ Hocaları. 17. nci asırda Hocalar geçici Hükümdarlar olarak Moghulların yerini aldılar ve Doğu Türkistan'ın şehir devletlerini ve bölgelerini idare ettiler. 1644 yılında Ming Hanedanı'nı iktidardan düşüren Mançu (Ch'ing) Hanedanı İç Asya sınırlarında yeni bir tehdide karşı durmak zorundaydı: İlerleyen Rus İmparatorluğu. Rus baskısı ilk defa olarak kuzeyde hissedilmişti. 18 nci asıra kadar batıda böyle bir baskı yoktu. Bu arada Orta Doğu'ya ve Avrupa'ya Orta Asya yoluyla giden mal akışı yavaşladı, fakat Çin ile olan ticaret gelişti. Müslüman bölgeleri birleştirecek her hangi bir büyük lider çıkmadı. Mançu politikası ananevi olarak Çin İmparatorluğu içinde bulunan bölgeler üzerindeki sümürgeci politikayı genişletmeye yönelmişti, ancak bu bölgeler üzerindeki otorite başlıca mahalli liderler aracılığı ile yürütülmekteydi.

Mancu hanedanı Çin hududu üzerinde Avrupalıların sızması meseleleri ile meşgul bulunmaktayken, İç Asya bölgelerine tahsis edilmiş olan kıtaların ve yetkililerin kaliteleri düştü. Mahalli Halk Mançu hakimiyetini gittikçe daha fazla hoşnutsuzluk yaratacak nitelikte buldu ve onlara muhalefet eden yerli liderleri destekledi. 18. nci asırda Doğu Türkistan'ın siyasi gelişmesinde, Hocaların heriki hocalar hizbinin güçlerini kaybedip ekserinin Hokand Hanlığı'na kaçtığı sıralarda dini uyanışın bu gelişmede önemli derecede bir rol oynadığı, fakat da yine de gerektiği kadar iyi anlaşılmadığı kanaati hasıl olmaktadır.

III. Yakup Beg'den önce Doğu Türkistan:

1760 sıralarında Çin İç Asya'da gücünün en yüksek noktasında görülmekteydi. 1860'da, tam olarak bir asır sonra, İç Asya'daki Ch'ing (Mançu) sistemi çöktü. Rus nüfuzu İç Asya'da yayıldı ve Çin üzerinde gittikçe artan Avrupa baskısı Ch'ing'lerin problemlerini arttırdı. (9)

Mançu idaresinden memnun olmayan Yalnız Türk Müslümanlar değildi. Çin Müslümanları --Dunganlar -- Yeni öğretisi (hsin chia) denilen ve Batı Türkistan'daki ve Orta Doğu'daki Nakşibendi hareketi ile irtibatlı olan bir dini hareketin doruk noktasında bulunmaktaydılar. Dungan bölgelerinde 18 nci asrın son yarısında ayaklanmalar ve sivil harp başladı. Mançu makamlarının bu yeni öğretiyi yasaklaması uygulamaları bu birbirine bağlılığı caydıramadı. Müteakip asır boyunca Batı Çin kaynaklı bir kazan gibiydi (tahammür durumundaydı)

Bölgenin ananevi parçalanmış siyasi yapısı düşünülecek olursa Doğu Türkistan'da Mançu kontrolünün muhafazası Peking diğer bölgedeki etnik Çin Müslümanları arasındaki baş kaldırmalarla uğraşmaya birinci derecede öncelik vermiş olmasıydı, mümkün olabilirdi intibai doğuyor. Mamafi Kaşgariya ve Kansu bölgesindeki ayaklanmaların Dungan olaylarının bir yan ürünü olarak düşünmemek lazımdır. ananevi batıya doğru yönelme kuvvetle muhafaza edilmiştir. Doğu Türkistan'daki Hocaların nüfuzu Çinliler tarafından hiçbir zaman bertaraf edilemezdi zira kaçan hocalar Batı Türkistan'da kuvvetli bir üsse sahip oluyorlardı. Mançu idaresine karşı Doğu Türkistan'da ilk büyük ayaklanma 1763 de Hamidullah Beg komutası altında olmak üzere Uchturfan bölgesinde merkezileşmiş olarak patladı. Bu başkaldırı bastırıldığında binlerce Türkistanlı Batı Türkistan'a kaçtılar. (10)

18 nci asır sonlarında bu bölgede en önemli mahalli güç olarak Hokand Hanlığı mevcut bulunmaktaydı. Bu hanlığın tüccarları her iki istikamette de ticarete hakimdiler, hem Çin'den hem de Çin'e doğru diğer Doğu Türkistan ve Çin hükümrânlığı altındaki diğer bölgelere ve bölgelerden olan ticari faaliyetlere hakim bulunmaktaydılar. Khakandi tüccarlarının Tarım havzasındaki Kaşgar ve diğer şehirlerde ayrıcalıklı durumları mevcuttu.(11) Bu konularda bilgilerimiz yetersiz olmakla birlikte (Mançu İdaresi de bu bağları muhtemelen yeterli bir anlayışla karşılamıştır ve algılayamamıştır.) bu Hokand tüccar-

larının pek çoğu (o zaman Andjanis olarak adlandırılmaktaydılar) Nakşibendi tarikatına bağlıydılar. Bu bakımdan da daha ziyade ve önceden Hocalara meyilliydiler. Bunların nüfuzları 1820-1860 yılları arasında Hocaların Doğu Türkistan'da kontrolü yeniden ele geçirmek için bir seri yeni girişimleri için bir üs teşkil etmiştir. (temel teşkil etmiştir.)

Bir, Cihangir Han, Çinlileri sekiz yıl boyunca taciz etmiştir. 1820-1828. Cihangir Han ele geçirildiğinde de , kardeşi Mohammed Yusuf Hokandi topraklarından saldırılarına devam etmiş ve Kaşgar'daki bir Çin garnizonunu kuşatmış ve dokuz ay süre ile muhasarada tutmuştur. Yine bu olaylar arasında binlerce Türkistanlı batıya doğru kaçmıştır. (veya göç etmiştir). 1846'da Mhomammed Emin Hoca Hokand'dan aldığı yardım ile yeni bir ayaklanmaya önderlik yaptı. Hoca Mançukıtalari tarafından yenilgiye uğratıldı ve binlerce taraftarı batıya kaçtılar. 1855 de bu başkaldırının liderlerinden biri olan Veli Han Töre, Kaşgar'ı ele geçirmeye ve altı ay kadar elinde tutmaya muvafak oldu fakat bu süre sonunda Mançu kuvvetleri onu sürüp attılar ve bir kere daha başkaldırı sırasında onun tarafını tutanlardan binlercesi Hokanda ve Buhara topraklarına kaçtılar. (12) Böylece Batı Türkistan'da yaşayan büyük sayıdaki halk ve göçmen ve yıllarca (onyıllarca) önce buraya göç edenlerin ahfadı, Doğu Türkistan'la olan bağlarını muhafaza ettiler. Bu ilişkilerde daha ziyade ticari çıkarlar hakimdi.

1850' lerin sonlarına doğru Batı Çin'de meydana gelen dinî ayaklanma ve sivil harp kontrol edilemezliğini kanıtladı. Mançu'lar yirmi yıl boyunca Çin'in ortasındaki yoğun mücadelelerle iyice zayıflamışlardı: Afyon harbi ve Taiping ayaklanması. (13) Dungan liderleri, yine öğretilen ilham alarak Çin'den ayrılmak istediklerini ve bağımsız olma emellerini açıkca ilan ettiler. Mançu hakimiyeti iyice zayıfladı. Doğu Türkistan artık bir Müslüman liderin Mançu zafiyetinden istifade ile mahalli ticari çıkarları koruması ve Müslümanlığı savunması için hazırды.

VI. Atalık Gazi, Bedevlet, Kaşgariya Amiri

Görünüşe göre Yakub Beg, Nadir Şah'tan sonra Asya'nın yetiştirdiği en göze batan ve Orta Asya'da hakikaten bağımsız olan en son hükümdardı. Kendisi hem idareci olarak hem de bir asker olarak çok mahirdi ve yarım asırdır ne birini ne de ötekini görmüş ve tatmış olan bir ülkeye güvenlik ve barış getirmeyi başarmıştır. (14)

Yakup Beg'in aile geçmişi, gençlik hayatı ve onun siyasi davranışlarını etkileyen etkenler hakkındaki bilgiler yetersiz ve çelişkilidir. Yukarıdaki bölümde ifade edilen kanaat son derece olumluysa, diğer kıymetlendirme ve yorumlar da çok olumsuz olarak görülmektedir (15). Kendisinin orijini bakımından kaynaklar fikir birliği içindedir: Takriben 1820 yılında Taşkent yakınındaki Pişkent'te doğmuştur. Pişkent 1876 da Türkistan'daki olayların en akli başında gözlemcisi tarafından şöyle tasvir edilmektedir.

Halkının ahlaksızlığı ile ve Yakup Han'ın doğduğu yer olarak bilinen (Kaşgar Amiri Yakup Han, ki eşlerinden bazılarının ve akrabalarından bazılarının hâlâ yaşadığı yer) durumu iyi küçük bir şehir. (16) Babası ve dedesinin Müslüman hakimlerden olduğu söylenir. Kazis ve kendisinin dini eğitim gördüğü ve daha sonra istikbalini aramak üzere Hokand sarayına geldiği söylenir. Kendisine Ak-Mescit (şimdi Kızıl Orda)'in komutasının 1853' de verildiği ve burada 1853 de Rusya'nın 26 gün süren kuşatmasına inatla karşı koyduğu bilinmektedir. Bu tecrübenin kendisinde Rusların Orta Asya'daki ilerlemelerine karşı kuvvetli bir memnuniyetsizlik duymasına fakat aynı zamanda Rus askeri cesaretine karşı da oldukça saygı duymasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Hokand Hanı'nın hizmetinde olarak askeri kariyere devam etmiş, saray politikalarına karışmış fakat bunlardan daima kazanan tarafta çıkmak kabiliyetini de geliştirmiştir. 1863 de Taşkent komutanı olmuş fakat 1864 de şehir

dışında Rus kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştır. (17) ancak bu yenilginin etkilerini kısa zamanda yenebilmiştir.

Aynı yıl içinde Doğu Türkistan'da Mançu iktidarının çökmesinden sonraki kargaşa içersinde Kaşgar'da iktidarı elinde bulunduran Kırgız Başkanı Sadık Beg, Hokand'a müracaatla eski Hocaların ahfadından kişileri Kaşgar'a göndererek burada mücadele halinde bulunan hiziplerin arasını bulmalarını ve bölgeye barış getirmelerini istemiştir. Hokand Hanı 40 yıl öncesinde Kaşgariya'da birçok yıl başarılı bir yönetim göstermiş olan Cihangir Han'ın hayatta kalan tek oğlu olan Buzurg Han'ı Kagar'a gönderdi. onunla birlikte askeri komutan olarak da küçük bir kıta başında Yakup Beg'i gönderdi. onun liderlik kabiliyetleri ve enerjisi, entrika usta diplomasisi ve kendisiyle işbirliği yapmak istemeyenlere karşı aldığı kesin tebir ve eylemler, Kaşgarda Yakup Beg'in kısa zamanda en hakim bir kişi haline gelmesini sağladı.

Buzurg Han'ın liderlik vasıfları yoktu ve çok geçmeden bu durum kendi komutanı Yakup Beg'in memnuniyetsizliğini mucip oldu ve kendisine karşı birtakım başarısız manavralar ve fesatların meydana gelmesini teşvik etti. Yakup Beg Hoca geleneklerinin kıymetini gördü ve başlangıçta Burzurg Han aleyhine bir darbe yapmaya tereddüt etti. Daha sonra onu Yangi Hisar'da birbuçuk yıl kadar hapsedti. Bu arada Doğu Türkistan üzerinde kontrolü kazanmak kampanyası ve bu kontrolü kuvvetlendirmek çabaları ile meşgul oldu. 1867'de Kuça'yı ele geçirdi, 1869 da Korla'yı ve 1871 de Turfan'ı ele geçirdi. İli'nin Rus işgali altında olması aynı yıl buranın hakimiyetine sokulmasını engelledi. Kendi durumundan emin olarak Buzurg Han'ı Tibet'e sürgüne gönderdi ve iktidarı resmen kendisi eline aldı. Başaracağı işler önemliydi:

1865 başlarında bölgedeki karmaşık durum Yakup Beg'in en az dört işi başarmasını gerektiriyordu:

(1) Yabancı Müslümanları ve Kırgızları kendi yanına çekmek.

(2) Yangişehir'deki Mançu garnizonu-

nu zayıflatmak

(3) Başında olan Buzurg Han ile kendi durumunu aydınlığa çıkarmak,

(4) Kaşgar üzerindeki kontrolünü kuvvetlendirmek. Bütün bu işleri yapabilmek için Yakup Beg'in elindeki zayıf kaynaklar nazarı dikkate alınacak olursa, elde ettiği başarılar hakikaten çok parlaktı.(18)

Yakup Beg eski bir Türk adı benimsedi Atalik Gazi "Muhafız Savaşçı" ve oldukça merkezleştirilmiş bir Müslüman Devlet kurmaya çalıştı. Daha ziyade Batı Türkistan'dan kendisi takibetmiş olan kişileri tuttu. (Bunlardan pek çoğu muhtemelen daha önceki göçmenlerin ahfadı idiler.) Mahalli muhalefete karşı toleranssız davrandı, o kadar ki aslında başka türlü olsaydı kendisini destekleyebilecek olan Doğu Türkistan sakinlerini kendisinden soğuttu. Bunlar Yakup'un polis kuvvetlerinin kendi faaliyetleri hakkında ihbarlarda bulunmasından memnuniyetsizlik duymaktaydılar. Tüccarlar sadece Çin ile ticaretlerinin aksamasından değil fakat aynı zamanda üzerlerine yüklenen vergi yükünden de memnuniyetsizlik duymaktaydılar. Özellikle verdikleri vergilerin saray lüksleri ile çarçur edildiğini, gördüklerinde. (19)

Bazıları da Yakup Beg'in idare metodu çok daha uygun bulmaktaydılar. Doğu Türkistanlılar bugün geriye baktıklarında Yakup Beg'in 13 yıllık idaresini bu ülkenin tam olarak bağımsızlıktan ve diğer güçlerle ilişkilerini ayarlayabildiği tek dönem olduğunu söylerler. (20)

Yakup Beg bir on yılın önemli bir kısmı için ülkenin ortasında Doğu Türkistan'ın kalbinde etkili bir kontrol sağlayabilecek bir hükümet yapısı kurmuştur. Daha sonra çok geçmeden bir de Bedaulat (Bedevlet) "Talihli kişi" ünvanını da aldı ve kendisine Osmanlı Sultanı Abdülaziz tarafından 1873' de Amir-ul Muminin adı da ödül olarak verildi.

Yakup Beg'in hükümetinin etraflı bir değerlendirilmesi ve İç Asya'da kurmuş olduğu bağımsız devletin yaşamını sürdürebilme kabiliyeti bu dokümanın hudutları ve kapsamı dışında kalmaktadır. Böyle bir görev aslında birinci derecede

daha fazla kaynaktan bilgiler toplanmadan da imkansız kabul edilebilir. Hindistan'daki İngilizler Yakub Bey'i yoğun bir dikkatle incelemişlerdir. Dominyonlarını ziyaret eden ve sarayına gelen İngiliz ziyaretçiler daima "Bağımsız Tataristan"ı destekleyen hararetli taraftarlar olmuşlardır. Londra'da ise daima bir şüphecilik mevcuttu. Orta Asya'da ilerleyen Ruslar Yakup Beg'i ciddiye almışlar, ona bir hükümdar olarak Hindistan'daki İngiliz yetkililerden daha az bir ilgi gösterirken, Kaşgar Meseleleri ile çok yakından ve daha ziyade üç nokta-ı nazardan ilgilenmişlerdir:

(1) Rusya'nın Batı Türkistan Hanlığı üzerinde kontrolü kuvvetlendirmek için sarfettiği gayretleri muhtemelen aksatacak potansiyelde karmaşık bir faktör olarak,

(2) Kazançlı ticaret kaynağı olarak, ve

(3) İngiltere Doğu Türkistan üzerinde bir hamilik kurduğu takdirde Rusya'nın ilerlemesine karşı bir tehdit olarak.

V. Bağımsız Tataristan yönünden İngiliz insiyatifleri:

... Çok geçmeden Yakup Beg İngilizler tarafından günün kahramanı olarak görülmeye başlanmıştı. Elde ettiği başarılar Ranjit Singh'in başarıları ile karşılaştırılıyor ve kendisine Orta Asya'da Timur ve Babür zamanından buyana en büyük fatih ünvanı ile bakılıyordu. Bir ara Rusya'nın ilerlemeleri ve hakimiyet alanını Büyük Duvar'a kadar uzatma istekleri karşısında Orta Asya'daki devletlerin (Müslüman devletlerin) birleştirilmesi konuşmaları bile başlamıştı. Yakup Beg'in elçileri Kalküta'da kabul edilmekteydiler. ... (21)

İngiltere'nin Hindistan'ın kuzeyindeki, Türkistan ile Tibet de dahil olmak üzere, ülkelere siyasi ve ticari bir ilgi duyması 19 ncu asrın başlarına kadar geriye uzanır. William Moorcroft'un Karakurum ve Hindikuş'ların birleştiği yer olan Ladakh Bölgesi'ne ilk olarak ulaşan İngiliz, yaptığı birçok seyahat Hindistan Hükümeti'ne Türkistan'a uzanan ticaret yolları hakkında ve bölgenin siyasi durumu hakkında çok değerli bilgiler kazandırmıştır. (22)

1985 yılında Afganistan'da esrarengiz bir şekilde ölen Moorcroft daima jeopolitik endişelerle hareket etmiştir --herşeyin üzerinde Rusların ilerlemelerinden duyulan endişe-- ve daha sonra bu durum 19. ncu asrın son yarısında İngiliz yetkililerin düşünce tarzı olmuştur. Ancak zamanının Hindistan yetkilileri, ki o sıralarda Pencap ve Kaşmir'de nüfuzu artırma bakımından acil problemlerle meşguldüler, kendisini pahalı bir hayal ve hayalci olarak hitelemişlerdir.

Bugün dünya yuvarlağının her tarafının uydulardan çekilen fotoğraflarla hertürlü ayrıntılarını bildiğimiz bir dönemde, 19 ncu asırda ne kadar sınırlı coğrafi bilgilerin bulunduğu anlamamız güçtür. Arazinin bilinmemesinin siyaset ve uluslararası ilişkilere doğrudan etkisi mevcuttu. Denizler oldukça iyi tanınmaktaydı, fakat büyük kıta kütleleri, Asya'nın içleri Afrika ve Latin Amerika'nın iç bölgeleri ulaşılmaz meçhullerdi. Bu bakımdan imparatorluk kuranlar coğrafi bilgilerin keşfedilmesi ve toplanmasına birinci derecede öncelik vermektedirler. Geçen asrın en göze batan bilimsel projelerinden birisi Hindistan'ın Büyük Trigonometrik Ölçmesi (GTS) Napolyon'un yenilgisinden hemen sonra başlatılmıştı. 1855 de GTS Kaşmir'de uygulanmaya başladı. Bu bölgede karmaşık dağlar vadiler İç Asya'nın platoları ki dünyanın hemen en karmaşık ve kompleks bir bölümünde ölçme ve harita yapma problemleri ile karşılaşılıyordu. İngiliz Hindistan yetkililerinin bu bölgeye duydukları ilgi şimdi bilimsel olduğu kadar stratejik endişeler taşımaktaydı, fakat hem Hindistan hem de İngiltere'deki yetkililerin Çin'in üzerinde iddialara sahip olduğu ve Rusların hedef olarak arzuladıkları bağımsız bir bölgeye İngiliz heyetleri göndermenin yaratacağı emplikasyonlar bakımından fikir ayrılıkları mevcuttu. aynı zamanda ticaretin kuzey bölgelerine kadar genişletilmesi isteği de gittikçe artmaktaydı. Rusların ticari rekabeti ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nun güvenliği meselelerinin bir araya gelmesi, İngiltere'yi Himaliya'lar ve arkasına doğru

itmeye zorladı.

Üç Alman, Schlaginweit Kardeşler, daha sonra dört cilt halinde yayınlanan çok kıymetli bilgiler toplayan, ve Doğu Türkistan'a girebilen ilk modern Avrupalılar olmuştur. (24) Kardeşlerden bir tanesi Kaşgar yakınlarında henüz sakinleşmemiş mahalli şartlar içinde 1857 de öldürülmüştür. Hindistan'da yaygın olarak bilinen bu durum Türkistan'da seyahat etmenin tehlikelerini bariz bir şekilde göstermiş, fakat maceracılar için bölgenin kıymetini yükseltmiştir. Yakup Beg kendi bölgesi (nüfus alanı) üzerinde kontrolunu sağlamlaştırmaya başlamışken Ladak'da çalışmakta olan bir GTS görevlisi olan William Henry Johnson, Karakurum üzerinden Yarkent'e doğru yola çıktı. 1864 deki ilk girişiminde Yarkand'i topraklarına girdikten kısa süre sonra geri döndü. Fakat 1865 deki ikinci denemesinde Hoten'a erişti (Hoten) ve daha sonra kendisine Yarkent valiliği teklif edildi. Bu bölgedeki mahalli anarşi Kaşmirli tüccarların çoğunluğu İngiliz korumasını arzu etmekteydi. Sivil harpten ürken ve öfkelenen Johnson Yarkent'e girmedi ve Doğu Türkistan ile ticaret imkanları konusunda ümitli ve istekli olarak Hindistan'a döndü.:

... Jhonson birdenbire bir ve tek ticaret ortağından mahrum olan meskun ve mineraller bakımından zengin olan bölgenin bir resmini yaptı. Çinliler gitmişlerdi ve onlarla birlikte Hoten'in altın, fahişe ve deri pazarı da birlikte gitmişti. ayrıca Çin'den ithal edilen sıkıştırılmış çay da şiddetle özlenmekteydi. Darlığı çekilen maddeleri imal edebilen herhangi bir ülkenin malları bu ülkede sıcak bir ilgi ve istekle karşılanabilirdi. İngiliz Hindistanı'ndan daha iyi bir şekilde bu boşluğu doldurabilecek hangi ülke vardı ki ?

... Fakat Jhonson'un dikkat çektiği bir tek nokta Hindistan yetkililerini yandırmaya kafi gelmişti. Ticarete, siyasete de olduğu gibi Doğu Türkistan tamamen açıktı. İşte bu boşluğu Ruslar şimdiden bu boşluğu doldurmaya başlamışlardı. Halen Yarkent'i kuşatmış olan Hokand istilacıları doğrudan Rus müdahalesinin müjdecileri olmasından korkulurdu. Hoten'de rast-

ladığı bir Yahudi Rus Hükümeti'nin bir ajanı olduğunu itiraf etmiş ve Rus kervanlarının daha şimdiden Hoten'e kadar sızmış olduklarını bildirmişti. (25)

Anlaşıldığına göre Johnson Yakub Beg'in oynamaya başladığı rolden haberdar değildi. Doğu Türkistan'daki durum, hiç şaşırılmamak lazımdır ki, Hindistan Hükümeti tarafından tam anlamıyla anlaşılmamış durumda değildi. Genel Vali Sir John Lawrence (1863 ile 1869 arasında bu görevde bulunuyordu) İngiliz yetkililerinin Hindistan'ın sınırlarını ötesinde ilk elden daha fazla bilgi almak üzere seyahat etmelerine izin verilmesine karşı bulunmaktaydı. Johnson yetki verilmeden kalkıştığı macera seyahatı için azarlanmıştı. İngiliz Hindistan hizmetinden ayrılarak o da Kaşmir Mihracesi'nin hizmetine girdi, oradan da 1870'de, Ladakh Valisi olarak (1872-1878) Doğu Türkistan ilişkileri ile çok yakından ilgilenmeye devam etti, nüfuz ve ticaretin artırılmasının da kuvvetle taraftarı idi.

Kalküta'daki Genel Vali ve yetkililer İngiliz koruması altında bulunan bölgenin dışındakilerle siyasi ve ticari temaslar yapmak konusunda son derece dikkatli davranmaya devam ettiler. Bazıları çok genişletilmiş bir ticaretin temelsiz olacağını düşünmekteydi, bazıları da İngiliz yükümlülüklerinin çok fazla dağılacığından korkmaktaydı, birkaçı da o sırada Asya'nın kalbine doğru hızla ilerlemekte olan Rusları kışkırtmaktan korkmaktaydı. Pencap'taki yetkililer daha az titizdiler, Bu bölgedekiler hiç olmazsa sorumlu oldukları bölgelerin hemen kuzeyinde ne olup bittiğini bilmeyi çok istemekteydiler zira orada olup bitenlerin kendi sorumlu oldukları bölgelerde akisleri duyulabilirdi. Yakub Beg Kaşmir'e 1866 da ticaret yollarının güvenliğini arttırmak konusunu tartışmak üzere bir görevli gönderdi. Genel Vali Lawrence, istemiye istemiye bir tek mevsim için Ladak'tan bir ticaret temsilcisi göndermeye razı oldu. Bir tıp doktoru olan Henry Cayley bu görev için seçildi ve 1867 de gönderildi, ancak kendisi o kadar etkili oldu ve Pencap idaresi tarafından o kadar kuvvetle desteklendi ki 1869'a ka-

dar orada kaldı. 1868 de Yakub Beg Lahore'ye ticareti genişletmek konusunu tartışmak üzere bir elçi gönderdi. Bu elçi daha yakın bir İngiliz ilişkisi arar gibi göründü, ancak Lawrence Genel Vali kaldığı sürece İngiltere'nin Yakub Beg'e karşı takib edebileceği bir ileri politikaya engel olunmuştur. Bu bakımdan da daha sonraki İngiliz heyetleri, Bağımsız Tataristan'ı ziyaret ettiklerinde herhangi bir resmi statüleri mevcut değildi. Bu heyetlerin ziyaretleri birbirini takip etmişse de önceden planlarını koordine etmiş de değillerdi. Robert Shaw Batı Himalayalarda Kangra'da genç bir çay yetiştiricisiydi. Kendisine Doğu Türkistan'la ticareti geliştirme imkanlarını araştırması görevi verildi. Bu görev Shaw'a, bölge hakkında büyük bir ilgi duyan fakat bir Hindistan Hükümeti görevlisi olarak arayı bizzat kendisi ziyaret edemeyen Pencak Komiseri (yetkilisi, görevlisi vs) J. Douglas Fortayth tarafından verilmişti. O sıralarda 29 yaşında olan Shaw, Ladak'dan eylül 1868 de ticaret eşyası yüklü bir kervan ile yola çıktı. Ladakh'da rastlamış olduğu Yarkent'li tüccarlardan dolayı zaten kendisinde Doğu Türkistan hakkında bir merak uyanmıştı.

Bunlar uzun boylu, mağrur ve İngilizler kadar zarif insanlardı. Size doğrudan gözlerinizin içine bakarak hitabederler, samimi şakalardan hoşlanırlar ve herşeyin üzerinde iyi kişilerdir.(26)

Ladak'tan çıktıktan sonra ondokuzuncu gün Yarkent'e giderken Shaw aynı yoldan Hayvard isimli bir maceracının daha aynı hedefe doğru ilerlemekte olduğunu öğrendi. Birkaç gün sonra da buluştular. George Hayward, Sir Henry Rawlinson'un tavsiyesi ile Kıraliyet Coğrafya Derneğinden ufak bir bağış koparmış olan ve izinde bulunan genç bir teğmendi. Münakaşa edilebilir bir karakterde fakat bitip tükenmez enerjisi olan bir adamdı (27) Hayward sakallı bir Patan kıyafetinde olarak az bir maiyet ve yine sınırlı eşya ile seyahat etmekteydi. Shaw bu teğmenin zayıf tebdili kıyafeti ve engellere bakmaksızın haritası yapılmamış bölgelere sızma istek ve arzusunun kendi seyahatını

felce uğratacağından korktu. Böylece ayrıldılar - Hayward batıya doğru haritası yapılmamış olan geçitlere doğru yola çıktı. (Pamirleri keşfedebileceği ümidiyle), Shaw ise doğrudan Yarkent'in sınır karakolu Shalidulla'ya doğru yola çıktı ve orada iyi karşılandı. On gün kadar sonra gelen Hayward, Kendisinden önce gelen Shaw iyi karşılanıp Yarkent'e doğru seyahatine müsaade edilmişken, göz altına alındı. Hayward mamafî kaçtı ve kışın ortasında son derece ilginç ve cesurca bir keşfe çıktı.

Shaw, Johnson gibi bağımsız bir Tataristan konusunda ateşliydi:

Burası Asya'nın Hollanda'sı gibiydi, Fransız bölgelerinden daha az çıplak , ve kendisine doğum yerini hatırlatan köylere sahipti. Çiftliklerde horozlar ötüyor, ördekler vakvaklıyordu. Meyvallıklar iyi bakımlı tarlalarda son buluyor ve hendeklerden güzel ağaçlar altında sular çağıldırıyordu. Bölgenin halkı gül yanaklı ve neşeliydiler. Pazar kurulduğunda hepsi pazar kurulan bölgeye toplanıyorlar ve hemen herkes ya bir eşeğe ya da bir ata biniyordu. Hindistan'la karşılaştırılırsa burada fakirlik yoktu dilenciler yoktu ve sefalet yoktu. Burada modern ve işleri iyi giden bir devlet mevcuttu hemen bütün temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği halde yine de tecrübeli ticaret duygusuna sahiptiler ve ananevi olarak dışa bakar dışa açık bir tabiattaydılar. Biraz Avrupa'yı andırmaktaydı ve muhtemel bir pazar olarak Avrupa kadar önemliydi. (28) Sonunda Hayward da Yarkent'e ulaştı ve iki seyyah birbirlerinden 100 metre kadar uzaklıkta misafir edildiler fakat hiçbirzaman buluşmadılar. Aslında her ikisi de tutukluydular. Ocak 1869 da Shaw Kaşgar'a refakatçi nezaretinde gönderildi ve birçok haftalar sonra Hayward da takib etti. Shaw Kaşgar'a vardıkten çok geçmeden Yakup Beg ile buluştu ve ondan çok etkilendi. Her ne olursa olsun yine de kendisi 24 saat gözaltında bulunduruldu ve üç ay süre ile misafir edildiği yerden dışarı çıkmasına izin verilmedi. Hemen hemen mahalli halk ile hiçbir teması olmadı Hayward da aynı şartlar altında tutuldu. Hindistan'lı bir kişi

olan Mirza Shuja, bu sıralarda ortaya çıkarak Shaw ile temas kurmak istedi ama Shaw kendisinin bir provokatör olması korkusuyla onunla temas etmeyi reddetti. aslında bu Hintli yerli bir kaşif idi ve GTS de çalışmaktaydı ve seçkin bir Hintli grubunun tebdili kıyafet gezen bir üyesiydi ve bu dönemde coğrafi bilgilere önemli katkılarda bulunmuştu (29).

Haftalarca süren tecrit ve tutuklu misafirleri ile buluşmayı reddettikten sonra hiç ümit edilmedik bir zamanda Nisan 1869 da Yakub Beg, gecikmeden dolayı özür dileyerek ve ticari işbirliği vaatleriyle onları serbest bıraktı. Yakub Beg'in o sıralarda nezdinde bulunan Rus heyetiyle paralel anlaşmaları hakkında güvenilir çok az bilgi edinmiş olmakla birlikte Shaw bu serbest bırakılmalarını Yakub Beg'in Rus heyetiyle muhtemelen görüşmelerinin iyi bir sonuç vermemesine bağlamaktadır. Yakup Beg Çinlilere karşı herhangi bir kaçamaklı tarafı olmayan kesin bir destek istemekteydi. Bunun üzerine kendisi tekrar İngiliz desteğine dönmüştür. Shaw Atalik Gazi ile yaptığı son temaslardan İngiltere'nin gücü ve hayırseverliğinin önemini belirtmek konusunda bu avantajdan faydalanmıştır. Shaw ve Hayward Yarkent'den Leh'e hareket edinceye kadar birbirleriyle karşılaşmamışlardır.

Hindistan'a döndüklerinde hem Hayward hem de Shaw --Bir hayli abartmalı olarak -- Rusya'nın askeri bir tehdidinin, Karakurum geçitlerinden geçecek olan bir Rus askeri kuvvetinin Hindistan için mevcut olabileceğini, söylediler. Yakup Beg tarafından kendilerine şüpheli davranılması, Afganistan Paterni ardından onların Kaşgar'ı bir bağımsız tampon devlet olarak İngiltere'nin desteklemesi lazım geldiği fikrinin hararetle bir destekleyicisi olmaktan alıkoyamamıştır. Yakup Beg'in kendisi de İngiltere ile yakından ilişkilerin kıymetini takdir etmiş ve 1869 da Kalküta'ya bir elçi göndermiştir. Bu sıralarda Lord Mayo Lavrence'in yerine genel vali tayin edilmişti ve takib ettiği palitika da eskisine nazaran 180 derecelik bir dönüş yapmıştır. Yakup Beg'in kıtaları ile Rus kuvvetleri arasında Naryn Nehri üzerinde

meydana gelen bir çatışma Hindistan'da Rusya'nın Kaşgar'a taarruz edeceği ve Hindistan hududuna kadar ilerleyeceği şeklinde bir korku ile alarm yaratmış ve Hindistan'daki her İngilizin yüreğinde önceden bir korku yaratmıştır. Hayward Kaşmir'in kuzeybatı sınırları boyunca ateşli geziler yaparken Shaw uzak kuzeybatı Kaşmir sınırları boyunca modern anlamda propaganda ve Lobi yaratma kampanyası diyebileceğimiz ve Bağımsız Tataristan ile İngiltere'nin daha yakın ilişkiler temin etmesini amaçlayan geziler yapmıştır. Hayward Pamirlere varmadan Yasin'de 1870 yılında öldürülmüştür.

Lord Mayo Yakup Beg'e yeni bir misyon göndermek için ve ciddi ilişkilerde bulunmak için hazırlık olmak üzere Orta Asya ticareti konusunda tartışmalar ve görüşmeler yapmak üzere St. Petersburg'a Douglas Forsyth'ı göndermiştir. Douglas Forsyth Rusları koruyucu vergilerinden vazgeçirmeye muaffak olamamış fakat o sıralarda Afgan hududu konuşmalarında gelişmeler sağlamaya katkıda bulunmuştur. Forsyth Hindistan'a Rusların Yakub Beg ile diplomatik ilişki kurmayacaklarına dair verdikleri garanti ile dönmüştür. Daha sonra Mayo Kaşmir'e bir elçi göndermiş ve elçiyi Mihraceyi yeni bir Frans-Himaliya ticaret yolu anlaşma-na ve Doğu Türkistan'a veya Doğu Türkistan'dan gümrüksüz olarak malların geçmesine müsaade etmeye ikna etmekle görevlendirmiştir. Yakub Beg'in isteğine cevap olmak üzere de Kaşgar'a 1870 de bir resmi misyon göndermiş ve ona başkan olmak üzere de Forsyth'i seçmiştir. Shaw bu heyete refakat etmiş ve heyete Yakub Beg'in genel vali nezdindeki Mirza Mohammed Shadi ve keza İstanbul'a ve Mekke'ye yaptığı ziyaretten dönen Yakub Beg'in yeğeni Yakub Han da refakat etmiştir.

Algılandığı terimlerle Forsyth'in başkanlığında Kaşgar'a gönderilen birinci misyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır, Onun dönüşünden bir yıl sonra Londra Times Gazetesi'nde neşredilen 5000 kelimelik raporda da kabul edildiği gibi:

Bay Forsyht, kendisine verilmiş olan

talimatların kesinliği karşısında, sakınılmaz biçimde heyetinin bir görevinde başarısız olmuştur, bu görevde Atalık Gazi'ye kişisel olarak İngiliz Hükümeti'nin dostça duygularını ifade edebilmektir. Bununla birlikte Atalık Gazi yetkilileri tarafından saygılı bir kabul görmüş, ve böyle bir seyahatin yapılabilmiş olması hususu, ve böyle başarılı olabilmesi, Hindistan İmparatorluğumuzla daha yakın ticari ve siyasi ilişkiler kurma yolunda önemli bir rol oynayabilecek olan bu Orta Asya'nın yeni krallığına pek çok şey getirebilecektir. (30)

Forsyth'in kendi nüfus sahasında bulunduğu bütün süre boyunca Yakup Beg sarayından uzakta bulunmaktaydı ve Yakup Beg ile doğrudan bir temas yapılamamıştır.

Kendisi İngiltere ile geniş kapsamlı herhangi bir arranjmana girmeye hazır değildi. Bilerek veya bilmeyerek olsun fakat Yakup Beg, İngiltere'nin bölge ile olan ilgisini arttırmak için bundan daha iyi bir taktiğe başvuramazdı. Forsyth heyetinin bu ilk ziyareti İngiltere'nin bağımsız bir Kaşgariya ile olan daha yakın ilişki iştahını net bir şekilde kabartmıştır. Times Gazetesi'nin bu uzun makalesi, Forsyth'in raporlarına istinat etmekteydi ve makale Forsyth seferini bir başarı olarak nitelemiştir çünkü:

Mükemmel teşkilatlanma ve heyet liderinin ve arkadaşlarının cesaret ve taktikleri sayesinde, Lahore'dan Yerket'e ve Yerkent'den Lahore'a olan 2000 millik seyahat sadece altı ayda ve dünyanın en yüksek ve çetin arazisinde ve Forsyth'in gururla ifade ettiği gibi bir tek kişinin hayatı ve birtek bagaj kaybı vermeden tamamlanabilmiştir.

Times Gazetesi Yakup Beg'in iktidarı ele geçirmesi şartlarını ve onun yapıcı uygulamalarını, aşağıdaki şekilde aksettirmektedir:

... Halk refah içinde ve şedit fakat akıllı ve adil bir idare gösteren yeni liderinden memnun. Orta Asya'da bir gün iki büyük rakip imparatorluk arasında hiç de azımsanacak bir rol oynaması mukadder bir ülkede birdenbire güçlenme doğuyor.

Bizim Hindistan Hükümetimiz'in bu güçle mutlaka siyasi ve ticari ilişkilerini Atalık Gazi ülkesi ile geliştirmesi gerekmektedir, aksi takdirde bu şeyi Rusların yapacağından emin olabiliriz.

Kaşgariya Allah'ın bu gıda ve iyi hayat süren halk ile mükafatlandığı ve misafirlerine iyi kabul göstermeğe istekli halk ile meskun bir yer. Mirza Shadee misafirlerini prenlere layık bir şekilde besledi, lezzetli pilavlar leziz bir şekilde baharatlı çorbalar ve butlar. Yarkent'li ahcılar hakiki bir artist son derece şık önlükler giyiyorlar ve mutfaklarını titiz bir şekilde temiz tutuyorlar, yemeklerini buharla pişiriyor ve iyi kalitede tereyağı kullanıyorlar. Seyyahlar Karghalik adında bir kasaba içinden geçtiler Ana cadde 15 fit genişliğindeydi ve birçok kısımlarının üstü kapalıydı. Yol boyunca fırınlar ve kasaplar, tütüncüler, manavlar, bir kollej bir okulm ve yolun sonunda bir arada iki suçlunun asılabileceği şekilde tertip edilmiş darağacı mevcuttu. Evlerin damlarında Çin çiçekleri ekilebilen küçük bahçecikler mevcuttu. İlerici ve güçlü bir hükümetin işaretleri her yerde görülebilmekteydi. İyi muhafaza edilen yollarda, inşa edilmekte olan köprüler ve kanallarda Yarkent'den önce en son mola Yungu Bazaar denilen bir yerde verildi. Burası birkaç yıl öncesine kadar virane bir bataklıkta. Burası hükümet tarafından kurutulmuş ve liberal bir bağış ile tarımcılara verilmişti ... "Böylece" diyor Bay Forsyth "Barışçı bir endüstri Yerkent'te böylece başarılı oluyor."

Tuhaftır ki mamafi bu raporun Londra'da okunmakta olduğu bir sırada Forsyth ve genel vali Kaşgariya'da yakın bir gelecekte çok fazla bir şey elde etmenin mümkün olmadığı kanaatine varmışlardı. Ruslar bir taraftan Forsyht misyonunun ve diğer bir taraftan Yakub Beg'in kuzeydeki devam eden kampanyasından etkilenip alarma geçmişlerdi. Temmuz 1871 de Rus kuvvetleri Gulça (Ining) ve Ili vadisini işgal etmişlerdi. Hem Çinliler hem de İngilizler Rusların daha da ilerleyeceklerinden korktular. Yakub Beg bir Rus misyonunu kabul etmeye razı olmuştu. Lord Mayo bir Patan tarafından Şubat 1887 de

öldürüldü, fakat onun faal sınır politikasına halefi tarafından, Lord Northbrook tarafından, devam edildi.

1873 yılının başlarında İstanbul'a giderken Hindistan'dan geçen Yakub Beg'in elçisi Yakub Han, İngilizlere Rusya ile aralarında Kaşgariya'nın devamlı bir tanpon devlet olarak muhafazasını öngören bir anlaşma yapmaya gayret etmelerini, tavsiye etti. Northbrook bu fikri benimsedi fakat fikir Londra'da ve St. Petersburg'da daha az bir ilgiyle karşılandı. Bununla birlikte Northbrook daha ziyade kendi kanaatlerine ve Shaw ve Forsyth gibi adamlarının tavsiyeleri ile hareket etti. Kaşgariya'ya başka bir misyon gönderilmesine karar verildi ve Atalık Gazi ile ittifakı kuvvetlendirmek ve yenilemek konusundaki istekliliğini yeniden kazanan Forsyth bu heyetin başında görevlendirildi. Daha önceki ziyareti konusunda bir kitap yazmış olan (31) Shaw, İngiltere'de de Bağımsız Tataristan ile siyasi ve ticari daha yakın işbirliğinin avantajları konusunda propaganda yaparken o da bu heyete dahil oldu ve o anda Ladakh Valisi olan Johnson da bu işlerin hazırlıklarına bütün kalbiyle yardımcı oldu.

Birinci Forsyth misyonunu sınırlayan siyasi hassasiyet artık kalmamıştı. Dört İngiliz askeri subayı, piyadeler suvariler ve crack (?) Hintli kıtasından bir müfreze ile Türklerin Yakub Beg'in askerlerini eğitmek için İstanbul'dan gönderdiği bir takımdan oluşan bir heyetle bu sefere çıkıldı. O yılın başlarında Osmanlı sultanı Atalık Gazi'yi Amir sıfatı ile taltif etmişti aynı zamanda Kaşgar bozuk paralarının üzerinde kendi imajının kullanılmasına izin vermişti. Sefer heyetinde tıp teknisyenleri, ölçmeciler, avcılar, hayvan postu doldurucuları, tabiatcılar ve her çeşitten hizmetkarlar da mevcuttu. Heyete sadece ticari bir anlaşma imzalamak ve Kaşgariya ile devamlı diplomatik bağlar yaratmak talimatı değil fakat aynı zamanda Yakub Beg'in toprakları hakkında mümkün olan bütün topoğrafik bilgilerin etnoğrafik ve ekonomik bilgilerin toplanması talimatı da verilmişti.

Heyet 1873 yılının Eylül ayı başlarında

Srinagar'da toplandı ve Leh'e hareket etti. Bu kafile 350 insan ve 550 hayvandan oluşmaktaydı. Johnson ayrıca 6476 hamal ve 1621 at ve sığırı, seferin bu sert sonbahar sonları ikliminde Karakurum üzerinden emniyetle Yerkent karakollarına ulaşabilmesi için toplamış bulunuyordu. Ladakh ekonomisinin bu kütle halinde heyeti desteklemesinin etkilerinden kurtulabilmesi için dört yılın gerekli olduğu söylenmiştir. (32)

Misyon Aralık ayı içinde Kaşgar'a törensel bir giriş yaptı ve Amir tarafından da renkli bir törenle karşılandı. Forsyth Amire mücevherli bir altın kutu içinde Kraliçe Victoria'nın bir mektubunu sundu:

Ekselanslarına, İngiltere ve İrlanda Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi Majeste Kraliçe Victoriya'nın bu mektubunu sunmaktan onur duymaktayım. Majestelerinin hükümeti dünyadaki bütün hükümetlerle dostluk ve yakınlık içinde olduğundan aynı ilişkinin İngiltere ve Majesteleri'nin hükümetleri arasında da kurulabileceği ümit edilmektedir. (33)

Hemen hemen aynı derecede kıymetli bir muhafaza içinde bir de Genel Vali'nin mektubu vardı. Çeşitli tipte makinaların çalışan modelleri de dahil olmak üzere, hatta bir de buharlı gemi modeli de dahil çok sayıda hediye Yakub Beg ve memurlarına verilmiştir. Dikiş makinaları en çok makbule geçen hediyeler olmuştur. Bu seferki atmosfer bundan evvelkilerden çok daha içten ve samimi olmuştur.

Çoz az güçlüklerle kapsamlı bir ticari atlaşma zemini sağlanmış sağlanmış ve resmen 2 Şubat 1874 de imzalanmıştır. (34) Bu antlaşma birbirlerinin topraklarında adli güce sahip olarak Hindistan ile ticari heyetler teatisi ve sınırsız mal ticareti imkanları sağlamıştır. Kaşgardaki ikametleri sırasında sefer heyetinin mensuplarına şehir içinde serbestçe dolaşmaya müsaade edilmiş ve bazıları Rus ileri karakollarına 30 mil mesafeye kadar Tien Shan'da dolaşmış ve bölgeyi keşfetmişlerdir. Yakub Beg Pamirlerde daha fazla dolaşılması planlarına itiraz etmemiş fakat sefer heyeti Kaşmir'e döndükten sonra fikrini değiştirmiştir.

Bu heyetin mensupları daha önceki ziyaretçilerden çok daha fazla bir şekilde Doğu Türkistan'ı görmüşler ve Yakub Beg'in karakteri ve yönetiminin niteliği konusunda daha fazla bir anlayış sağlayabilmişlerdir. Anladıkları şuydu Kaşgariya bir Fransa veya İtalya değildir. Amirin yönetim şeklinin pek çok iğrenç (abhorrent, belki de birbirini tutmayan anlamında) yönleri vardı. Askerleri kötü intiba bırakıyordu (unimpressive) Türk askeri şahısları çok büyük bir görevle (challeng) karşı karşıya idiler. Teşkilatta ve silahlarda büyük değişiklikler yapılmadan Kaşgar askeri gücü, kararlı bir Rus taaruz gücü karşısında belki de Batı Türkistan Hanlıkları'nın direnişinden daha etkili bir direniş gösterebilecek durumda ve güçte değildi. Daha çok gerçekçilik Forsyht'in İngiltere'nin Kaşgariya ile yakın ilişkilerinin önemi konusundaki fikrini değiştirmemiştir. Bu görüş Shaw ve heyetteki diğer ilgililer tarafından da paylaşılmaktaydı. Lord Northbrook antlaşmayı süratle onayladı ve yanına bir de tıp doktoru refakatçi vererek Shaw'un Hindistan'ın Kaşgar'daki daimi temsilcisi olarak atanmasını onayladı. Shaw'un sorumlulukları görünüşte tamamen ticari nitelikte olmasına rağmen şartlar gerektirdiği takdirde kendisine verilen talimat daha geniş siyasi sorumluluklar da yüklenebileceği mealindeydi:

Kaşgar'daki göreviniz Amir hükümeti ile dostça ilişkileri muhafaza etmek Majestelerinin topraklarında İngiltere'nin ticari çıkarlarına sahip çıkmak ve antlaşmanın uygulanmasına nezaret etmektir. Amir'e herhangi bir şekilde hükümetle ilgili veya dış politikayla ilgili bir öneride bulunmaktan kaçınacaksınız, fakat kendisi size danışmak isterse o zamanda ona yeteri kadar uygun olan şekilde bilgi ve fikir vererek yardım etmeyi Rettetmek zorunda değilsiniz. (35)

Londra'daki yetkiler Yakub Beg ile ilişkileri takviye etmek niyeti ve uygulanabilirlik bakımından hâlâ bir serh koyma durumundayken, Lord Northbrook Kaşgar'daki Shaw'un misyonundan çok şeyler beklemekteydi. Orada çok sıcak karşı-

lanmakla birlikte Shaw çok geçmeden güçlüklerle karşılaşmaya başladı. Yılın sonunda Amir, Shaw'a Osmanlı Sultanı onaylamadıkça kendisini Hindistan hükümetinin daimi temsilcisi olarak ülkede kalmasına rıza gösteremeyeceğini, söyledi. Haziran 1875 de Genel Vali Shaw'a antlaşmanın onaylanması ile birlikte hemen Hindistan'a dönmesi talimatını verdi. Shaw antlaşmanın onayını aldığı sanarak Hindistan'a döndü. Kalküta'da etkin bir şekilde mühürlenmiş olan onay dokümanı açılıp tercüme edilince bunun genel valiye bir selam mektubundan başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Yakub Beg'in ikili oyununun yeni bir safhasını oynadığı anlaşıyordu.

Bir Orta Asya Ticaret Şirketi teşkil edilip bu şirket 1874 de Yerkent'e büyük bir kervan gönderdi. Ticaret faaliyetlerinin değeri 1876 da en yüksek noktasına varmış fakat bu tarihten sonra düşmeye başlamıştı. Karakorum yolu üzerinden yapılan ticaret hiçbir zaman ilk sıralarda bu yoldan ticaret yapılmasının ateşli taraftarlarının ümit ettiği dereceye varmamıştır. (36) Ancak Rus kontrolü altında Kaşgariya'nın İç Asya'da Rusya'nın daha da ilerliyebilmesini sağlayacak bir ikmal merkezi haline dönebileceği endişeleri bakî kalmıştır.

Northbrook'un yerine genel vali olarak atanan Lord Lytton'un 1876 da Hindistan'a gelesi, Balkanlar'da gerginliğin bir Rus - Türk savaşına yol açacak bir istikamette arttığı ve Avrupa'da İngiltere - Rusya ilişkilerinin birdenbire ve kesin bir biçimde kötüleştiği bir zamana denk gelmektedir. Rusların Orta Asya'da daha da ilerlemeleri korkusu, Fortsyth'ın ikinci seferinden elde edilen bilgilerle de beslenmekteydi:

Yerkent ile çabucak gelişmesi beklenen ticari ilişkiler kurabiliriz ve bu ülkeye gerektiği takdirde Rusya'dan hemen hemen daha önce davranarak bir askeri kuvvet atabilecek gücü bulunmaktayız. Böyle bir durumda Yarkent hakimi ve halkı ile halihazırda daha yakın bir ilişki fırsatı, çok daha ümitli bir noktai nazardan avantajımıza olarak ele alınabilir, ve bizim bu

devletle olan ilişkilerimiz, bizim sınır politikamız genel programında da çok önemli yerler bulunmasından muzdariptir.

Bu kez Londra'da Yerkent'e yeniden bir daimi temsilci yerleştirmeyi denemeye taraftar göründü ve temsilci olarak yeniden Robert Shaw'ı seçti. Bu arada kendisi İngiltere'ye dönmüş bulunuyordu ve Temmuz 1877 den önce hareket etmesi mümkün değildi. Bu sıralarda Yakın Doğu krizi en üst noktasında bulunuyor ve Alman İmparatorluğu'nun İç Asya'daki duruma Çinlilerin Turfan'ı işgalinin üzerinden çok geçmeden Korla'da Mayıs 1877 de Yakub Beg'in öldüğü haberi Hindistan'a ulaştığında, Shaw'un hareketi ertelenmişti. Çinliler o yılın yazında ve sonbaharında ilerlemelerine devam etmelerine rağmen Yakub Beg'in yerine geçen oğlu Beykulu Beg'in babasının yerine geçtiği haberi Ladak'a ancak yılın sonunda erişti. 18 Aralık 1877 tarihinde Çinli general Tso Tsung-t'ang'ın kuvvetlerinin Kaşgar'a girmesinden haftalar sonra nihayet Hindistan'a Yakub Beg'in krallığının çöktüğü haberi geldi. İngiltere basını, Balkanlar'daki ve Orta Doğu'daki olaylarla meşgul olduğundan bu haberi zorlukla farketti (üzerinde çok az durdu veya çok az dikkatini çekti).

Büyük oyun ve onu ayakta tutan karşılıklı İngiliz - Rus şüpheleri hiçbir şekilde sona ermemişti. Fakat bağımsız Kaşgariya hayalleri ve rüyaları son bulmuştu.

Lord Lytton İngiltere'nin bu andan itibaren takibetmesi gereken siyaseti ve hareket tarzını ana hatlarıyla şöyle çiziyordu:

Bizim siyasi nüfuz alanımızın tarifinde benimseyeceğimiz hat, genelde gerektiği zaman aktif bir şekilde elde bulunduraçağımız coğrafi hatlar ile uyumlu olmalıdır. (38)

VI. Kaşgar'ın Rus himayesi altında Çin'den bağımsız bir durumda bir devlet haline getirilmesi

Sino - Mançuriyan zulmünün tahammül edilmez hale soktuğu bu ülke halkı için çok büyük bir hizmet olacaktır. Biz kendimizi Orta Asya'nın efendisi yap-

mahyız böylece bütün hanları bize saygı duyar bir durumda bırakırız ve bu da ileri doğru yürüyüşümüzü kolaylaştırır.

General Gasfort

Batı Sibirya Genel Valisi

1857 (39)

Kaşgar'ı ziyaret eden Rus siyasi ajanlarından ilki Batı Sibirya Genel Valisinin emir subayı Yüzbaşı Vali Hanov'dur. Bu yüzbaşı bir tüccar kılığında ve kimliğinde olarak Kaşgar'a gitmiştir. Yüzbaşı Rus ticaretinin Tien Shan (Tiyenşan) güneyinde serbestçe yapılabileceğine inanarak geri dönmüştür, Çünkü güneye doğru Hindistan'ı geçilmez fizikî engeller, ülkeden ayırmış bulunuyordu. (40)

Rus malları son yıllardanberi Doğu Türkistan pazarlarında mevcut olmakla birlikte bunlar Batı Türkistan'lı aracılar vasıtası ile ülkeye girmektedir. Rus tüccarlarının doğudan ülkeye girmesi durumu yoktu. Yakub Beg'in kendi doğum yerinde Rusları doğrudan (ilk elden) tanımış olması, onların motivleri hakkında daima derin bir şüphe ile hareket etmesine neden olmuştur. Henüz güçlenmemiş olan kendi durumunun onları daha fazla ilerlemeye teşvik edeceğinden korkmaktaydı. Bu bakımdan başlangıçta doğrudan ticareti yasak etmiştir. Kendi gücünden emin ve her iki süper gücün karşılıklı olarak birbirlerinden şüphelenmeleri olayından doğan avantajların farkında oldukça bu kararını değiştirmeye hazırды.

1868'de Khlyudov isimli bir Rus tüccarı doğrudan ticari ilişki kurmak teşebbüsünü gerçekleştirmek için şanslı bir zamanı seçmiştir. Kendisi bu konuda resmî makamların teşvik etmiş olmaları da muhtemeldir. Kendisi bir ticaret kervanı düzenlemiş Verny'den (Alma Ata) hareket etmiş ve Kaşgariya hududunu geçmiştir, fakat çok ilerlemeden durdurulmuştur. Oradan Yakub Beg'e hediyeler göndermiş ve bunun üzerine Yakub Beg'i görmesine müsaade edilmiş ve ona bir ticaret anlaşması yapmayı teklif etmiştir. Daha sonra Yakub Beg yeğeni Şadi Mirza'yı Khlyudov ile birlikte geri göndererek Ruslarla müzakereyi başlatmasını, istemiştir. Tür-

kistan'daki en kıdemli komutan olan General Kaufmann, St. Petersburg'a yaptığı bir seyahat nedeniyle yerinde bulunmuyordu.

Bu bakımdan Şadi Mirza Yakub Beg'in gönderdiği mektubu Verny'deki komutan olan General Kalpakovsky'ye vermiştir. Mektup Atalık Gazi'nin daha geniş bir ilişki isteğini, dile getiriyordu:

Büyük Çar'ın toprakları geniş, büyük ve birçok akıllı adamlarla dolu (ve sanatçılarla) ... Bizim topraklarımız sizinkilerle karşılaştırılırsa bir fakir virane. Şimdi Çin iktidarının tahrib edilmesinden sonra, altı yıl süreyle ticaretin ortaya koyduğu iyi olan herşey mahvolmuş ve geriye ondan hiçbirşey kalmamıştır. İşte bunun içindir ki, zengin tüccarlarınızın ülkeye girmeleri menedilmiştir zira onlar burada hiçbirşey bulamazlar sadece bir virane bulurlardı. (41)

Kalpakovsky geniş çaplı ve kapsamlı bir müzakereye girmeye hazır değildi, fakat esirlerin mübadelesi konusunda bazı tertipler almayı kabul etti ve Kaşgar'a kargahından Yüzbaşı Reinthal'i, Şadi Mirza henüz Rus topraklarında bulunurken, müzakereler için Kaşgar'a gönderdi. Reinthal'in asıl görevi daha ziyade keşif yapmaktı. Herhangi bir anlaşmaya varılmadı.

Onun Verny'ye dönüşünde, hâlâ St. Petersburg'da olan General Kaufmann, Şadi Mirza'nın oraya gelmesini talep etti. Şadi de gitti. Daha sonra Şadi Ocak 1869 da (?) Kaşgar'a döndü.

Yakub Beg Rusların Naryn Nehri üzerinde bir kale inşa etmeleri üzerine telaşlandı ve Rusların ticaret anlaşmasının sonuca varmasını, kendi topraklarının bir kısmını işgal etmesi için bir sebep olarak kullanacaklarından korkuyordu. Nisan ayında General Kaufman'a hitaben bir mektup yazdı ve onu iki ülke arasında bir sınır tesbiti işine ikna etmeye çalıştı ve davet etti.

Kervan ve tüccarların rahat hareket edebilmeleri için güvenlik ve sukunete ihtiyaç vardır, bunu sağlamak için de bir sınır tesbiti yaparak gerek Rusya'dan ve gerekse diğer ülkelerden tüccarların gelebil-

melerini sağlamak gereklidir (42)

Bu (mektup), yazışmalar kesin bir sonuç sağlamadı. Yakub Beg Rusya'ya karşı durumunu sağlamlaştırmak için kendi kuzey sınırları gerisindeki Müslüman Dungan ve Uygurlarla(43) ilişkilerini, takviye etme, girişiminde bulundu.

Fakat bu girişimlerden sonuç alınmayınca Yakub Beg bu bölgelere askeri harekatta bulundu. Bölgedeki bu karışık (oturmamış) durum, daha önce de bahsedildiği gibi Ruslara Ili vadisini (Kuldja) 1871'de işgal için bir teşvik unsuru oldu.

Yakub Beg'in korkuları onu Akhrar Han'ı Kalküta'ya Hindistan Hükümeti ile istişarelerde bulunmak üzere göndermeye sevketti. General Kaufmann'ın gayretleri boşa çıkmıştı, bunun üzerine Hokand hükümdarı Khudayar Han'ı etkileyerek kendisini Kaşgar hakimi ilan etmeye, Yakub Beg'i uzaklaştırıp kendi ülkesine katmaya razı etmeye çalıştı. Hüdayar Han, hiç şüphe yok ki bunu yapacak gücü kendinde göremeyerek böyle bir harekete katılmaya istekli olmadı ve arabulucu olarak hareket etmeyi kabul etti ve Sarymsak Udraychi'yi Yakub Beg'e elçi olarak göndererek ona Rusya ile olan anlaşmazlıklarını, gidermesi tavsiyesinde bulundu. Atalık Gazi'ye Rusların kendisini kolaylıkla devirebileceğini, de hatırlatmayı ihmal etmedi. Yakub Beg, özellikle Hokand aracılığı ile böyle bir konuda pazarlığa girmeye niyetli değildi. Sarmysak Udaychi'ye şunu söyledi:

Rusya buraya bu yerlere bakmak üzere ve ülkenin durumunu tanımak üzere geldiler, bu bakımdan en iyisi onların gelmelerini, yasaklamaktır, zira çok huzursuz (restless) ve tuhaf kafalı (kötü niyetli) insanlar bunlar.(44)

Bu arada General Kaufmann'ın mektubunu taşıyan bir haberci Hokand'dan ayrılmıştı. Mektupta Kaufmann Yakub Beg'e Rusya'nın tekliflerine karşı verdiği ve dostça olmayan cevapları konu ediyor ve Hokand ve Buhara hükümdarlarından örnek alarak, şiddetle cezalandırılmaktan kurtulmanın tek yolunun bu olduğunu, söylüyor ve buna göre davranışlarını ayarlamasını, tavsiye ediyordu.

General Kaufman gerekirse Kaşgariya'ya savaş ilan etmeye karar vermişti, fakat Yakub Beg generalin tehdidine karşı verdiği cevapta başka bir hareket tarzına imkan verecek değişik bir teklifte bulundu:

(Sizin) son elçiniz, bir Rus değildi, gönderecek bir Rus bulunmadığı nedeniyle değil fakat sizin bu şerefe yalnız Hokand veya Buharalıyı layık gördüğünüzden böyleydi. Eğer Ruslar benim iyi niyetlerime inanıyorlarsa bana kendi adamlarını göndermelidirler ... Bana kendi adamlarınızdan birini gönderin hatta bir Taşkent Sart'ı, isterse bir çoban olsun, ben de size kendi elçimi gönderiyim. (45)

General Kaufmann bu mektup üzerine buna Baron Kaulbars başkanlığında bir mühendis bir topoğraf ve bir tüccar Kolesnikov'dan oluşan bir misyonu Kaşgar'a göndermekle cevap verdi.

Aynı zamanda Kaufmann Naryn kalesine kıtalar yerleştirdi, Takviyeler getirtti ve misyon amacına ulaşamadığı takdirde Yakub Beg'e karşı yapılacak askerî bir harekati kolaylaştırmak üzere sınır dağlarına doğru yeni bir yol yaptırdı. Atalık Gazi'nin gözü kolayca korkutulamazdı, Kaulbars misyonunu sıcak bir şekilde kabul etti fakat Ruslar askeri hazırlıklarını durduruncaya kadar ve görüşmeler başlayıncaya kadar anlaşmaya yanaşmadı. Ruslar hazırlıkları durdurdular ve görüşmeler başladı. Başlığı "General Kaufmann'ın Djety-Shaha Şefi Yakub Beg'e teklif ettiği Serbest Ticaret Şartları" olan bir döküman 22 Haziran 1872 de imzalandı (46)

Baron Kaulbars onu 2 Haziran, St. Constantine günü olarak tarihledi ve Kaufmann'a Yakub Beg'in özellikle ve iyi niyetinin bir nişanesi olarak bu anlaşmayı patronunun (Kaufmann'ın) aziz günü olan bu gün imzalamakta ısrar ettiğini yazdı. Kaufmann bu aldatmacayı biraz daha ileri götürerek St. Petersburg'a bir haberci göndererek Rus İmparatoruna duyduğu özel bir saygı ifadesi olarak Amir'in bu anlaşmayı İmparatorun kardeşi Grand Düke Constantin'in azizler gününde imzaladığını aktardı (47)

Bu sıcak iyi niyet hislerinin aldatıcı olduğu sonra ortaya çıkmıştır.

Bu anlaşma Rusya'nın bağımsız Kaşgariya'yı siyasi olarak tanıdığı anlamını taşımaktadır. Anlaşma sadece ticari meseleleri düzenlemekteydi. Rus tüccarları Yakub Beg'in topraklarındaki bütün şehirlerde kendilerinin kullanacakları kervansaraylar tesis edebileceklerdi ve ticaret mallarının nakli ve gümrük gibi hususlarda çalışmak üzere ticaret ajanları (ticarî temsilciler) tayin edilecekti.

Bu şartlar karşılıklı olarak uygulanacaktı ama bunun Doğu Türkistan için önemi yoktu zira Doğu Türkistan'lı tüccarlar Rus Türkistanı'na kervan göndermemekteydiler. Ticaret ajanları olarak isimlendirilen kişiler aslında Rusların daha sonra ticaret konsolosu olarak yorumlamayı tercih ettikleri Kervanbaşı denilen kişilerdi, Ancak Yakub Beg tarafından kesinlikle böyle yorumlanmıyordu. Rus misyonu dönmeye hazırlanırken Yakub Beg onlara kendisini bağımsız bir hükümdar olarak tanıdıklarından çok memnun olduğunu, söyledi ve St. Petersburg'a bir elçi göndermek için müsaade istedi. Molla Farap Hoca 1873 yazında gönderildi.

Fakat aslında Kaşgar-Rus ilişkilerinde çok az bir değişiklik oldu ve çok geçmeden yeni güçlükler ortaya çıktı. Pupyshev adında bir Rus tüccarı, Somov adlı bir katibin sorumluluğunda olarak Kaşgar'a bir kervan gönderdi. Bu kervan Kaşgar Kervansarayından daha öteye müsaade edilmediği için giremedi. Yakub Beg Bu kervanın ekseri mallarını satın aldı fakat ödemesini 2 ay geciktirdi ve daha sonra ödemeyi, hiç de uygun olmayan bir kur ile, Çin bozuk parasıyla ödedi. Somov Taşkent'e döndüğünde gümrük vergilerine ilaveten 15.000 rublelik bir zararı olduğunu, ileri sürdü. Bu konu mevzubahis olduğunda daha sonra Yakub Beg kervanın mallarından herhangi bir şey aldığı, inkar etti. Müşterek bir komisyonun kurulmasına karar verildi, komisyon Yakub Beg'i 12.000 ruble borçlu çıkardı ve bu borcunu Yakub Beg ertesi yıl ödedi. Bu arada Yakub Beg İkinci Forsyth misyonu ile uğraşmakta idi ki, bu kervan gerek

büyüklik gerekse kapsam bakımından Kaulbars'inkini gölgede bırakmaktaydı.

Ruslar daha yakın oldukları halde şimdi bir tehdit gibi görülmemekteydi zira Yakub Beg Osmanlı Sultanı'ndan Amir adını almış ve kendisini onun tebası ilan etmişti. Rusların Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri bu dönemde devamlı olarak bozulmaktaydı.

Somov'un problemlerine rağmen Kaşgariya ile muntazam ticaret fikri Ruslar için daima ayartıcı olmuş ve diğer bir Rus tüccarı Morozov 1874 de büyük bir kervan ile Kaşgar'a gitmiştir. Orada 25.000 rublelik mal sattı, 70 gün kaldı ve Kaşgar'da serbestçe hareket etmesine müsaade edildi. Fakat hâlâ da Kaşgar'a bir ticaret ajanı/konsolosu atanması konusunda bir anlaşma yapılmamıştı ve Forsyth misyonu da Rusların Yakub Beg'i doğrudan kendi himayelerine alacağı korkularını bu husus biraz daha arttırmaktaydı.

İstanbul'daki Rus elçisi, muhtemelen Türk kaynaklarından olarak, ülkesine, Forsyth misyonunun amacının Hindistan ordusundan emekli olmuş subayları istihkam, telgrafçı, polis şefi hatta vilayetlerde vali olarak kullanılmak üzere Kaşgar'a göndermekte olduğu şeklinde raporlar göndermekteydi (48)

1875 yazında Kaufmann aynı kişiyi ama busefer Albay Reinthal'i 1868 de Yakub Beg'e hediyeler götürmüş olan kişiyi yeniden ve ticari temsilciler meselesini halletmek üzere ve mümkün olursa kendisinin bu görevle orada kalmasını, kabul ettirmek üzere Kaşgar'a gönderdi. Bu seferin de amacı hiç şüphesiz bir siyasi keşifti zira Kaufmann artık Yakub Beg ile anlaşmanın tek yolunun ona karşı bir askeri sefer düzenlemek olduğuna karar vermişti.

Acaba İngilizler bu durumda onun savunmasına yardıma gelebilecekmiydi? Bu tehlike, Afganistan'ın İngiltere ve Rusya'nın sızmaya çalıştığı bölgeleri birbirinden ayırdığı Batı Türkistan'da çok daha fazla endişeye sebep olmaktadır. Reinthal, Yakub Beg'in Rusya Orta Aszya'sında kendi ihbar şebekesine sahip olması ve

onu açık bir şekilde siyasi ajan olarak kabul etmesi nedeniyle başarılı olamadı. Reinhart Amir'in bütün sempatisinin İngilizlerde olduğunu, Taşkent'e rapor etti. İngiliz silahlarının Yakub Beg'in silahlı kuvvetlerinin kapasitesini arttırmak için nasıl ülkeye akmakta olduğunu, açıkladı. (49)

Hindistan'a çok zor kazanılmış bir "onay" ile döndüğünü, zanneden fakat aslında götürdüğü dokümanın Yakub Beg'in İngiliz Hindistan Genel valisine yazdığı nazik bir selam mektubundan başka birşey çıkmadığı, Shaw, Yakub Beg'in İngiltere'ye sıkı bir şekilde bağlı kalacağı konusunda iyimser bulunuyordu. O sıralardaki tipik atmosfer ise her iki tarafın birbirlerinin niyetlerini ve başarılarını, daima abartmalı olarak gördükleri ve kıymetlendirdikleri bir atmosferdi.

Batı Türkistan'da Ruslar ismen bağımsız olan Hokand Hanlığı'nda bazı güçlüklerle karşılaşıyorlardı ve bu güçlükler de Yakub Beg'in parmağı olduğundan şüpheleniyorlardı. Yakub Beg de Hokand aracılığı ile Rusların kendisi aleyhinde bir fesat hazırladıklarından şöphe etmekteydi. Her ikisi de haklıydılar zira İngilizler arasında olduğu gibi Ruslar arasında da Yakub Beg'in bağımsız Kralığı ile nasıl başedileceği, konusunda önemli derecede fikir ayrılıkları vardı ve Koloniyal yetkililer ekseriya önemli derecelerde Londra ve St. Petersburg'dan bağımsız olarak hareket ediyorlardı.

Amerikalı akıllı bir gözlemci olan Eugene Schuyler Rusya'da on yıl kadar kaldıktan ve zamanının çoğunu 1873-75 yılları arasında Orta Asya'da harcadıktan sonra o sıradaki Rusların tutumunu şöyle özetlemektedir:

Son birkaç yıl içinde Rusya'da Çinlilerin Kaşgar'ı yeniden işgaline yardım etmek hatta Kaşgar'ı bizzat işgal etmek ve onu Çinlilere teslim etmek fikri geçerlilik kazanmıştı. Bir sınır komşusu olarak Yakub Beg'in küçük Özbek Beyliği yerine antlaşma hükümlerine uygun ve kendileriyle daha kolayca görüşülebilecek olan Çinlilerle hem sınır olmanın çok daha avantajlı olduğu düşünülmekteydi.

Böyle düşünenler aynı zamanda Rusya'nın, tabii ve mükemmel bir engel olan Tiyen Şan dağlarından öteye ilerlememesi lazımgeldiğine inanıyorlardı. Bu fikre karşı bazı itirazlar oldu. Bu itirazlar bölgeyi tekrar Çinlilerin idaresine vermenin uygun bir politik davranış olmayacağı, konusunda birleşmekteydiler. Kaşgar ele geçirildiği zaman bu bakımdan hemen yakınında kuvvetli bir Çin ordusu bulunmadıkça bölge muhtemelen Rusların elinde kalacaktı (50)

İşler Schuyler'in düşündüğü gibi pek de basit gitmemekteydi. Kaşgar konusunda Rusların planları Khanate Hanlığı'na karşı bir harbe dönüştü ve bu arada bu Hanlık bağımsızlığını, kaybetti ve Fergana adıyla Rus Türkistanı'nın bir parçası oldu (51)

Yakub Beg Hokand'daki herhangi bir hizbe yardıma gitmeyi doğru bir siyasi tutum olarak görmedi. Kuzeydoğudan gelen yeni bir tehdide öncelik vermeye mecburdu. Mançu Hanedanı asi Dunganlar'a karşı üstünlük sağlamaya başlamış ve kuvvetleri Kaşgariya'ya doğru ilerlemekteydi.

Büyük oyunun bütün oyuncuları onların İç asya'daki ilerlemelerini, etkileyecek uzaktaki olayları düşünmekteydiler. 1876 yazında Rusya Osmanlı İmparatorluğu ile yeni bir harbe doğru gidiyordu. İngilizlerin ananevi tutumlarına uygun olarak Osmanlı Sultanı tarafını tutması -ve Osmanlıların da Yakub Beg'i tutması Rusların Yakub Beg'e karşı yapılacak bir hareketin durdurulacağı konusundaki endişelerini haklı çıkartıyordu.

Kaşgariya'daki Müslüman hükümdar ile rizikolu bir anlaşma, bölgenin kontrolünü yeniden Çinlilerin eline sıkı bir şekilde vermek gibi bir durumdan daha az cazip gelmekteydi. Ruslar, Türkiye'nin ve Yakub Beg'in Rusya'nın Batı Türkistan'da yakında işgal etmiş oldukları bölgelerdeki Müslümanları ayaklanmaya teşvik edeceklerinden ve İngiltere'nin de bu gayretlere yardımcı olacağından korkmak için hertürlü sebebe sahipti.

Orta Asya'daki Rus komutanlarının elinde, Türk askerî heyetinin Yakub Beg'in kuvvetlerinin etkinliğini arttırma gayretini

gösterirken İngiltere'nin de böyle bir ihtimali göz önüne alarak Kaşgariya'ya silah sevkettiğine inanacak kadar yeterli istihbarat mevcuttu. Ruslar kendileri emniyete almak için 1875' den itibaren Kaşgar'a kuzeyden ilerleyen Çin kuvvetlerine hububat satmaya başlamışlardı. Yakub Beg de kendini aynı zamanda emniyete almaya çalışıyordu, Taşkent'e Hokand'ın istilası olayını tebrik etmek üzere bir temsilci gönderdi, Ruslar da bu harekete karşılık Kaşgar'a Yüzbaşı Kuropatkin'i göndererek Amire Kaşgar Batasındaki geçitleri (Hokand topraklarını işgal ederek bu geçitlere doğrudan ulaşmışlardı) nasıl takviye ettikleri hakkında bilgiler verdiler. Aynı zamanda Amir, Yeğeni Yakub Han'ı Kalküta'ya göndererek genel valinin desteğini almak ve kendini emniyete almak istedi.

VII. Yakub Beg ve Osmanlı İmparatorluğu:

Hem İngiltere hem de Rusya Asya'da Müslüman tebaya sahip ülkelerdi bu bakımdan her iki gücün de Türkiye tarafarı veya aleyhtarı bir politika takib etmenin önce bu teb'anın reaksiyonlarını narin dikkate almak zorundaydı. Türk-Rusrbinden önceki dönemde sultanın Orta Asya'da Rusya'ya karşı bir Müslüman birliği kurmaya çalıştığına dair pek çok emare mevcuttu. Bu müslüman ülkelere Kaşgar da dahildi. İngiltere ve Rusya teoristleri, Müslüman topluluklar arasında herhangi bir mücadele ve anlaşmazlıkta, entrikaya, meşru bir silah olarak ve Asya'daki egemenliklerini sağlayabilmek için sık sık başvurulmasını, uygun bulmuşlardır. Yakub Beg bu durumda şimdiye kadar olabilecek en büyük ve ehemmiyetli rolü oynamıştır. (52) Yakub Beg'in Osmanlı İmparatorluğu ile bağları ve ondan beklediklerini, ortaya koyabilmek, onun, İngiltere ve Rusya ile olan ilişkilerini, ortaya koymaktan daha da zordur zira bunlar hakkında daha az bilgiler mevcuttur. (53)

Türklerle Orta Asya'daki diğer Müslümanlar arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bunlarla arasında geleneksel

karşılıklı ilgi hesaba katılacak olursa, istikbaldeki Atalık Gazi (yani Yakub Beg) Doğu Türkistan'da iktidara, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı merbut bir duygu ve tutumla gelmiştir. Böyle bir tutum muhtemelen hem İslami inanış ve hem de müşterek Türk kültürü geçmişini aksettirmektedir. Birini diğerinden ayırmak da güçtür. Yakub Beg hiç şüphe yok ki aradaki büyük mesafenin ve belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun zafiyetinden haberdardı. Her ne olursa olsun o daima Halife Sultan'ın kendisini meşru addetmesine büyük önem vermekteydi. Kaşgariya üzerinde kontrolünü kuvvetlendirdikten sonra İstanbul'a elçiler göndermeye başladı. O sıralarda hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olan Mekke'ye büyük bir hacı trafiği mevcuttu ve Türkistanlı dervişler topluluğu uzun zamandanberi Osmanlı başkentinde oturmaktaydılar.

Şamil başkanlığında Kafkaslı dağlıların büyük mücadelesinin çöküşünden ve Doğu Karadeniz sahilindeki Çerkez direnişinin sona ermesinden sonra çok kısa bir süre içinde meydana geldiği için Osmanlılar Rusya'nın Türkistan'daki yerli hanlıklara karşı ilerlemelerinden büyük rahatsızlık duymaktaydı. Bir milyondan fazla Kafkasyalı göçmen Osmanlı topraklarına aktı ve bunlar imparatorluğun bütün bölümlerine yerleştirildiler. Pek çok Kafkasyalı subay Osmanlı ordusu hizmetine girdi. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında birbirlerini en fazla ve ciddi biçimde etkileme alanını Balkanlar teşkil etmiştir. Buradaki hayal kırıklıkları ve gerilemeler bazı Osmanlı devlet adamlarının Ruslara, eğer fırsatlar çıkarsa, güçlükler çıkartabilme isteklerini kamçulamış ve bu arzuları daha önce Kafkaslardan kaçan ve sürgünde bulunanlar ile daha da önce kırımdan kaçanlarca teşvik edilmiştir. Zamanlamasında Yakub Beg talihliydi (54) Kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan hakikaten büyük çapta bazı beklentileri olup olmadığından emin olamayız. Alabileceğinin çoğunu, mamafi almıştır.

Yakub Beg Sultan Abdülaziz'e 1874 de kendisine sadakatini teyid etmek üzere

bir temsilcisini göndermiştir. Askeri yardım ve ordusunu daha etkili kılmak için askeri öğretmenler istemiştir.

Sultan, birmiktar silah ve piyade, suvari ve topçu öğretmenlerinden oluşan ve Albay Kazım Bey komutasında olmak üzere bir askerî misyon göndermiştir. Bu öğretmen subaylar arasında Çerkez ve Dağıstanlı (orijinli) subaylar da mevcuttu. Aynı zamanda Mısır Hidivi İsmail de tüfek ve toplar ile birlikte bir misyon göndermiştir. Atalık Gazi bu sırada 80.000 kişilik modern bir ordu teşkil etmeyi ümid etmiştir. (55)

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî yardımının ve kıta yardımının Kaşgari-ya'ya ulaşabileceği tek bir yol mevcuttu: Hindistan üzerinden. İngiltere'nin Hindistan yetkilileri yalnız böyle bir yardımdan haberdar olmayıp fakat bu yardımın Hindistan üzerinden geçmesini, kolaylaştırmaya da mecburdular.

Yakub Beg ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler en yüksek noktaya 1873 yılında erişti, Sultan Abdülaziz Yakub Beg'i Osmanlı himayesi altında bağımsız bir hükümdar olarak tanıyor ve elçisi Said Muhammed Yakub'u Kaşgar'a geri gönderiyor ve bastıracağı para üzerinde kendi figürünü bastırmasına ve Amir-ül Mumînîn "Sadık Komutan" ünvanını kullanmasına izin veriyordu.(56).

Sık sık İstanbul'a elçi gönderiyor ve Rus-Osmanlı ilişkilerinin yeni bir muhasemata gittiği bir dönemde Kaşgar'(a ilave danışman ve silah nakliyatı devam ediyordu. 1875 de Sait Mohammed Yakub İstanbul'a tekrar kabul edildi ve Kaşgar'a 2000 tüfek ve altı sahra topu ile gönderildi.(57) Yakub Beg'in ölümünden sonra onun mirasçısı olarak idareyi ele alan Begkulu Beg, Sultan için 1882 de Çinlilerin yeniden Kaşgariya'da otoritelerini sağlamaya yönelik faaliyetlerini özetledi.(58) Kaşgariya ile Osmanlı ilişkileri konusunda Osmanlı arşivlerinde herhalde önemli derecede ilave bilgiler mevcuttur.

VIII. Çin'in yeniden dirilmesi

.... Tso Tsung-t'ang Doğu Türkistan'ın kurtarılmasının, Mongolya'nın elde

bulundurulması için şart olduğunu, Mongolya'nın elde tutulmasının ise Peking'in emniyeti için gerekli olduğunu, ileri sürüyordu. Doğu Türkistan'daki bütün stratejik noktalar Çin tarafından elde tutulmadıkça bu bölgenin Müslüman yöneticileri er veya geç ya Rusya'ya ya da İngiltere'ye yanaşmaya mecbur olacaklardı (59)

Yakub Beg'in hikayesi, hakim bir kişiliğin tarihte oynayabileceği rolün önemini çarpıcı bir şekilde ortaya koyan bir örnek teşkil eder. Aynı şey kendisinin düşüşü için de doğrudur. Yakub Beg'in sebebi felaketi, 1812 ile 1885 yılları arasında yaşamış olan dikkat çekici Çinli bir general olan Tso Tsung-t'ang dır. Her iki kişinin yaşayışında da bir bakıma ve bir derecede bir paralellik görülür çünkü Tso ortahalli fakat bilimsel bir geleceği olan bir Han ailesinden gelmektedir. Bir asker olarak kabiliyeti hemen hemen 50 yaşlarındayken anlaşılabilmiştir. Taiping isyancılarını bastırma sırasında seçkin hizmeti ve yeniden fethedilmiş olan topraklarda bir idareci olarak edindiği parlak sicil, onun Shensi ve Kansu bölgelerinin genel valisi olarak 1886 da atanmasını, sağlamıştır. Burada onun Dungan isyanını da başarı ile bastıracağı ümit edilmekteydi. Bununla birlikte Nien-fei asilerinin Kuzey Çin'in büyük kısmında terör yaratan isyanına karşı yapılan hareket nedeniyle, bu husus, iki yıl kadar gecikmiştir. Ancak 1868'in sonunda Shensi'nin hükümet merkezi olan Sianay'a gidebilmiş ve kuzeybatı asi Müslümanlarının ayaklanmalarını bastırma kampanyasına başlayabilmiştir.

Takibeden dört yıl boyunca Manço otoritesini Shensi'den Kansu'ya kadar olan bölgede muntazam olarak arttırmıştır. Asilerin lideri Ma Hua-lung 1971 yılının başında idam edilmiştir. (Mütercim notu: herhalde 1871 olacak)

Tso kesin olarak yasaklanmış bulunan yeni öğretisi ile, hoşgörü ile karşılanmakta olan normal Müslümanlık arasında keskin bir ayırım yapmıştır. Onun amacı Müslüman nüfusu Çin idaresi altında muntazam bir hayat yaşamanın avantajlarına ikna etmektir. Bazıları yeniden yerlerine yer-

leştirdiler, bunların arasında da Çinliler yerleştirildi. Tso yeniden işgal edilmiş toprakların organize edilmesi için büyük gayret ve düşünce sarfetmiştir, bir taraftan asilerin takibi ve cezalandırmaları yapılırken diğer taraftan bölgede tarım, zanaat ve ticaretin yeniden başlaması için ortam hazırlamıştır. Peking'deki Mançu otoriteleri Tso'nun başarılarından gurur duymuşlar ve onu İmparatorluk hizmetinde Büyük Sekreterlik rütbesiyle taltif ederek kuzeybatının bütün askeri faaliyetlerinin başına getirmişlerdir. Fakat Müslüman ayaklanmayla kolayca başa çıkılamamıştır. Asi liderler kuvvetlerini batıya doğru çekmişlerdir. Tso batıya doğru Djungaria ve Tarım Havzası istikametinde ilerledikçe birliklerini ayakta tutabilmesi için gerekli olan para ve yiyeceğin ikmali güçleşmiştir.

Çin ilerlemelerine önemli bir katkıda bulunabilmek için Rusların bir yardım fırsatı doğmuştur. Rusların eylemleri başlangıçta tamamen tesadüfi idi ve stratejik olmaktan ziyade ticari amaçlardan kaynaklanmaktaydı. Sosnovsky adında bir Rus tüccarı 1875 yılında Lanchow'a geldi ve Sibiryaya tahılı ikmali yapmak üzere bir anlaşma yaptı.

Müteakip yılda Ruslar Tso'nun kuvvetleri ihtiyacı için 2500 ton kadar hububat sattılar. Tso gerek askeri harekati için ve gerekse yeniden işgal edilen toprakların ekonomik hayatının düzeltilmesi için ihtiyacında olduğu parayı almakta güçlükler çekmekteydi. Gerekli fonlar genellikle Şangay'daki yabancı bankaların yardımıyla bulunmaktaydı (60). Yakub Beg batıya doğru çekilen Dunganlar ile bir ittifak kurabilseydi, Mançu karşı taarruzu çok büyük güçlüklerle karşılaşılabilecekti. Dunganlar aslında kendileri için de bile bir birlikten çok uzak bulunmaktaydılar. Yakub Beg'in kuvvetleri birçok hizipler arası ve hiziplere karşı savaşmaya tutuşmuş vaziyettedir. Bu sebepten Tso önce bir asi grubu daha sonra da diğer bir asi grubu üzerinde gayretlerini teksif edebilmek fırsatı bulmuştur. 1876 sonlarında Tso Türkistan'ı dize getirme kampanyasına başladı. Urumçi'yi zaptetti. Yakub Beg, İn-

giltere'nin arabuluculuğu için bir heyet gönderdi. Peking'deki İngiliz elçisi Yakub Beg'in tabiyetini Çinlilerin kabul edeceğini ve Çin himayesi altında kendi krallığına devam etmesine müsaade edileceği önerisini yaptı. Daha fazla ilerleyebileceğinden emin olan Tso bu öneriyi reddetti. Yakub Beg Mançu İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olduğunu, belirten Tso, İngiltere İç Asya'da bir tampon devlet kurmak arzu ediyorsa bunu kendi topraklarında kurmakta serbest olduğunu, bildirdi.(61)

1877 yazında Tso, Tarım Havzası istikametinde ilerlemesine devam etti. Mayıs ortalarında Turfan düştüğünde Yakub Beg'in bağımsız Doğu Türkistan Devleti büyük bir (öldürücü bir) darbe yemişti. Yakub Beg de öldürücü bir darbe yemişti. aslında onun ölümüne sebep olan şartlar hiçbir zaman açığa çıkmamıştır. Zaman zaman yardımcıları ile tartışma sırasında öldüğü, zehirlenerek öldürüldüğü veya zehir içerek öldüğü söylenmiştir. 1890 başlarında bölgede seyahat etmekte olan Lensdell, Atalık Gazi'nin ölümü ile ilgili olarak üç değişik bilgi nakletmiştir. Bunlardan biri o sıralarda (Atalık Gazi'nin ölümü sırasında) yanında olduğunu iddia eden bir Yüzbaşı'nın ifadesine dayanmaktadır:

(Haberciler) Yakub Han'a Çinlilerden bir mektup getirdiler. Mektupta: Çinlilere karşı neden direndiği, halbuki kendi halkının bile kendisine karşı olduğu ve Çinlileri geri çağırdıkları bildiriliyor ve delil olarak da Çinlilere mektup yazan Türk ilerigelenlerinden 270 tanesinin imzalarını gönderiyorlardı. Yakub Han o anda müthiş bir öfkeye kapıldı, habercilerden birini öldürdü, mektubu okuyan Mollayı yaraladı ve sonra birden yanında taşıdığı zehiri içerek öldü. (62)

Tso'nun kuvvetleri Aksu'ya Ekim ayında ve Kaşgar'ı da Aralık ayında işgal ettiler. 1878 başları itibariyle hemen bütün Doğu Türkistan kontrol altına alınmış bulunmaktaydı.

Yakın doğu ve Balkanlarda Rus -Türk harbi ile meşgul olan İngiltere, Yakub Beg'in bağımsız Doğu Türkistan Devleti üzerinde önemle duran İngiltere'nin Hin-

distan yetkililerinin İç Asya Politikasının iflasi anlamını taşıyan bu gelişme üzerinde çok az durdu.

Rusya Gulca (Ili Bölgesi) bölgesini Çin'e geri vermeye söz vermişti ancak Ruslar Çin'in hesabına bazı stratejik çıkarlarına doğru ilerleme heveslerini frenlemeyi imkansız buluyorlardı. Orta Asya'nın coğrafyasını iyi bilmeyen bir Çin elçisi ise St. Petersburg'a bu meselelere çare bulmak üzere görüşmelere gönderildi. Neticede 1879 başlarında Livadiya Antlaşması denilen antlaşma imzalandı. Buna göre Gulca Çin'e geri veriliyordu ancak bir çok stratejik geçit ve vadi de Ruslara bırakılıyordu. Bu durum bir evvelki yıl uluslararası bir krize yol açan ve Rusya'nın Berlin Kongresi'nde revizyona tabi tutulmasını, kabul ettikleri San Stefano Antlaşması'nın yarattığı duruma benzer bir durum yaratmıştı. İli krizi daha uzun sürdü. Peking kendi elçisinin imzaladığı antlaşmayı tanımadı ve 1880 başlarında yeni bir görüşmeci tayin etti.

Tso Tsung-t'ang Ruslara karşı komutası altındaki birlikleri mevziye soktu, Hamide de bir karargah teşkil etti. Ruslar toprak isteklerinden vazgeçtiler ve St. Petersburg antlaşması Şubat 1881 de kararlaştırıldı. Tso Peking'e günün kahramanı olarak döndü ve antlaşma imzalandı. Yeniden işgal edilen topraklar ve Ili Bölgesi, Doğu Türkistan Bölgesi olarak yeniden teşkil edildi -Yeni dominyon- 1884 de teşkil edildi.

1860 ve 1870 sıralarında İç Asya olaylarının Alman bir gözlemcisi daha 1879'lardan şu yorumda bulunabiliyordu:

İslam dünyasının doğu ucundaki dramının bittiği kabul edilebilir. Tien Shan güney vadilerinde şimdiye kadar hakim olan Ruslar ve İngilizler yerine şimdi Çinliler hakim durumdadır. Böylelikle İngilizler kaybetmiştir, Rusya Peking Hükümeti ile iyi ilişkiler içindedir. İngiliz Hindistan devlet adamlarının bütün gayretleri sıfıra inmiştir. İngiliz James Routledge doğru bir şekilde gözlemde bulunarak İngilizlerin artık bu bölgede arayacakları bir şey kalmadığını, ifade etmiş ve bu bölgenin sadece Rusları ilgilendirdiğini,

söylemiştir. "Rusya şimdilik olayları takip etmekte ve uygun bir zamanda kendi amaçları istikametinde bu bölgede nüfuzunu hissettirmeyi, beklemektedir". Demıştır. Böylece Doğu Türkistandaki Müslüman İmparatorluğu'nun çökmesi her bakımdan Rusların, İngilizlerin Asya'da özellikle Hindistan'da muhafaza ettiği "Büyük güç" statüsüne karşı kesin bir zaferdir. (63)

*

(1) Owen Lattimore, Sınır bölgelerinin tarihinin incelenmesi adlı eseri, Londra 1962 Sayfa 206

(2) "Altı Şehir" Tarım Vadisi'nin iskan edilmiş olan kısmının ananevi adıdır bazen de Djetishahr "Yedişehir" olarak anılır.

(3) E.G. Henry Lansdell, Çin Orta Asya'sı, Londra 1893 Sayı 2, Sayfa 58-64; Timothy Severin, The Oriental Adventure, Boston 1976 Sayfa 193, ve Jack Chen, The Sinkiang Story, New York 1977 Sayfa 148-161

(4) Maurice Rossabi, China and Inner Asia from 1368 to the present day, New York 1975 sayfa 27.

(5) Bölgenin ilk zamanlardaki tarihi hakkında en önemli bilgilerin elde edildiği önemli arkeolojik buluşlar arasında M. Aurel Stein'in Sand - Buried Ruins of Hoten, Londra 1904 ve Ruins of Desert Cathay, 2 nci sayı, Londra 1912. eserlerle anlatılan kazılardır. Sonuncu eser 1987 de Dover Yayınları New York tarafından yeniden yayınlanmıştır. Yakup Beg nezdindeki ön önemli İngiliz görevli Sir Douglas Forsyth'in raporları 19 ncu asır sonu ve 20 nci asır başında çok ciddi arkeolojik kazılar için teşvik edici unsur olmuştur. Peter Hopkirk'in Foreign Devils on the Silk Road, Londra 1980 eserine bakınız.

(6) Jack A. Dabbs, History of the Discovery and Exploration of Chinese Turkestan, The Hague 1963

(7) "The Uigurs" E. Bretschneider, Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources, Londra, 1887 sayı bir sayfa 236, 263

(8) Owen Lattimore, Pivot of Asia, Boston, 1950, sayfa 16, 192

(9) Rossabi, *op.cit.* sayfa 166-67

(10) İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Davası, İstanbul 1981, Sayfa 123

(11) Bir taraftan Hokand diğer taraftan Kaşgar ile Peking arasındaki ilişkiler başlangıçta düşmanca değildi. Rusların Türkistan'a sızmalarından önce, Hokand Hanları, aslında Mançu idaresi ile olumlu ilişkilerinden, Buhara'ya karşı durumunu kuvvetlendirmek yönünden faydalanmaktaydı. Fakat Mancu idaresinin kalitesi düştüğünde ve tüccarların problemleri daha karmaşık bir hal aldığında, ve Hocalar da Hokand'daki yüksek statülerinden memnun olarak Çin'in zafiyetinden devamlı olarak istifade etmeye kalktıklarından ve Kaşgar'da devamlı olarak bu yolda gayret sarfettiklerinden bu ilişkiler bozulmuştur. Morris Rossabi op.cit. sayfa 174 ve 177'ye bakınız.

(12) Alptekin, op.cit. Sayfa 123-125

(13) Arthur W. Hummel (ed.) Eminent Chinese of the Ch'ing Period, Washington, 1944, Sayfa 764-765

(14) Gary Alder, British India's Northern Frontier, 1865 Londra 1963 Sayfa 25

(15) E. G. Jack Chen, op.cit., Sayfa 148

(16) Eugene Schuyler, Turkistan, Notes of a Journey in Russian Turkestan, Hokand, Bukhara and Kuldia, Londra 1876, Sayı 1 Sayfa 324

(17) Bu bilgiler, Yakup Bey'i en iyi bir şekilde incelemiş olan Tsing Yuan'ın "Yakub Beg (1820-1877) ve Çin Türkistanı'ndaki Müslüman Ayaklanması", Central Asiatic Journal Volum 2 (Haziran 1961) Sayfa 134-164 'den alınmıştır.

(18) Tsing Yuan, Loc.cit. Sayfa 143-144

(19) Rossabi, op.cit. Sayfa 178

(20) Alptekin, op.cit. Sayfa 129

(21) Keay, op.cit. Londra 1977, Sayfa 229

(22) Moorcroft son zamanda Gary Alder tarafından Londra'da 1985'de yazılan Beyond Bokhara adlı eserin konusudur.

(23) Bir Amerikalı olması muhtemel ve daha önce Himalaya'lara ulaşmış ve çok renkli ihtilafli tartışmalara yol açan Alexander Gardiner'den bahsetmiyorum. Hatıraları Londra'da, ölümünden çok sonra 1898 de yayınlanmıştır. Kendisi hakkında Keay op.cit Sayfa 107-131 de bilgi mevcuttur.

(24) H. A. ve R. Schlagintweit, Results of a Scientific Mission to India and High Asila, 4 ncü cilt Londra ve Leipzig 1862-66

(25) Keay, op.cit. Sayfa 207-208

(26) Keay, op.cit. Sayfa 219-220

(27) Keay, op.cit. Sayfa 221

(28) Keay op.cit. Sayfa 221

(29) Keay op.cit. Sayfa 226-227

(30) Farsyt's Mission to Yarkund, Times, 31

Ağustos 1871

(31) Robert Shaw, Visits to High Tartary, Yarkand and Kashgar Londra 1871

(32) Keay, op.cit. Sayfa 252

(33),(34) Bu metin Alder'in British India's Northern Frontier adlı eserinde 324-328 nei sayfalarda verilmektedir.

(35) Alder'in British India's Northern Frontier, Sayfa 51

(36)-(37) ...?

(38) Alder, British India's Northern Frontier, Sayfa 67

(39) Nicholas Vakar, "The annexation of Chinese Turkestan" Slavonic Review, 1935/36 Sayfa 119 Latimore, Pivot of Asia Sayfa 28

(40) Alder, British India's Northern Frontier, Sayfa 34-35

(41) Schuyler, op.cit., Cilt 2 Sayfa 318

(42) Schuyler, op.cit. Cilt 2 Sayfa 318

(43) Tarancılar Bölgenin Mançu tarafından fasiize ile birlikte gelen Djungarian Havzası'ndaki nüfus kaybını karşılamak için güneyden İli bölgesine getirilen uygurların ahfadındandırlar.

(44) Schuyler op.cit., Cilt 2 Sayfa 320

(45) Schuyler, op.cit., Cilt 2 Sayfa 321

(46) Bu anlaşmanın metni Alder'in British India's Northern Frontier adlı eserinin Sayfa 323 ünde verilmektedir.

(47) Schuyler, op.cit., Cilt 2 Sayfa 321-322

(48) Alder, British India's Northern Frontier, Sayfa 53

(49) Alder bu konuyu herhangi başka bir ilim adamından daha ayrıntılı olarak incelemiştir ve şu sonuca varmıştır ki Hindistan Hükümeti'nin bilgisi altında fakat hiçbir zaman doğrudan olmayarak 200 sandık veya 20.000 kadar silah Hindistan'dan Kaşgar'a ulaştığı birçok raporlarda bildirilmiştir. Para da bir yerden sağlanmaktaydı. Bu eylem zayıf bir şekilde gizlenmiş bir eylem olarak tanımlanabilir. Alder, British India's Northern Frontier, Sayfa 54-55

(50) Schuyler, op.cit. Cilt 2 sayfa 325-326.

Schuyler daha sonra İstanbul'daki Amerikan temsilciliğinin sekreterliğine ve Başkansolosluluğuna atanmıştı. Orada kendisi 1877-78 Türk - Rus harbinde Bulgaristan ile ilgili meselelerde önemli bir rol oynamıştır. James A. Field Jr'nin America and the Mediteranean Ford. 1776-1882, Princeton, 1969 Sayfa 365

(51) General Kaufmann'ın Kaşgar'a ilerleme planı bu sefere katılan bazı kuvvetlerini Hokand toprak-

larından geçirmesini, gerektiriyordu. Bu operasyonun icrası sırasında Rus kuvvetleri bu hanlık içindeki dahili problemlerden etkilenerek karmaşaya düştüler. Olayların akışı burada anlatılmayacak kadar karmaşıktır. Sonuçta mahalli iktidar çöktü. Olayların ayrıntıları Schuyler op.cit. Cilt 2 sayfa 280-302 bulunabilir. Schuyler bu olayları op.cit. Cilt 2 Sayfa 280-302 de vermektedir.

(52) alder, British India's Northern Frontier, Sayfa 61-62

(53) Bu dokümanımızın hazırlanma sebebi olan konferanstaki konuşmasında hiç şüphe yok ki, bu konuda son zamanlarda bir araştırma yapmış olan Profesör Mehmet Saray, bilgilerimizi arttıracak açıklamalarda bulunacaktır. Aynı şekilde diğer kaulanlar da belki açıklamada bulunacaklardır.

(54) Roderic H. Davison, Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876 Princeton, 1963 Sayfa 272-275

(55) Alptekin op.cit.Sayfa 126

(56) Alter British India's Northern Frontier, Sayfa 62

(57) Davison, op.cit. Sayfa 273-274

(58) Kaşgar İslam Devleti nasıl parçalandı. Doğu Türkistan'ın Sesi İstanbul 4/1 Aralık 1984 Sayfa 50-52

(59) Pulley, op.cit., Sayfa 765

(60) Hummel, op.cit., Sayfa 765

(61) Rossabi, op. cit., Sayfa 184-187, Hummel op.cit.sayfa 766

(62) Rossabi, op.cit., Sayfa 184-187

(63) Friedrich Hellwald, Centralasien, Leipzig, 1879, Sayfa 206 Birçok İngiliz bu büyük oyunun bu safhasının sonucunu daha az bir yakım (felaket vs) olarak görmektedirler ve hâlâ da böyle düşünen çok kişi vardır. Alder, örneğin, şöyle demektedir:

Durum tamamen Hindistan'ın aleyhine ... değildi. Çin Asya'nın hududunda bir mütecaviz güç gibi görünmemekteydi, hatta Müslüman şefine bir Çin müdahalesi tehlikesi olsa bile, ki bazıları bunu iddia ediyorlar, Atalık'in aynı dininden olanlar arasındaki düşmanlık riski, teorik olarak hatta daha da büyüktür. Hindistan ile Kaşgar Kırallığı'nın arasında bir kopma ihtimali daima mevcut olmuştur özellikle Atalık'in Rusya'dan korkusu o derecede büyüktü ki kendisi Rusya'nın tabisi olduğunu, ilan etmeyi düşündüğünden buyana, böyle bir ihtimal daima mevcuttu. Maddi güç bakımından Çin, Rusya'nın ilerlemesine karşı Müslüman Kırallığından çok daha güçlü bir engel teşkil etmektedir ..." British India's Northern Frontier, Sayfa 75.

Baştarafı 13. Sayfada

Soviet collectivization and world war II.(47) As the pressure on the Chinese side increased after 1960, the direction of the Kazakh migration reversed- from China to the Soviet Union. It is understood that more than 60,000 Kazakh and Uygur had migrated to the Soviet Union in 1962. Since then there have not been any migrations due to the tight border control by both sides.

In conclusion, we can state that the Kazakh Turks of Eastern Turkestan have been living in the areas of İle , Altai and Tarbagatai since very old times. The Üysin, Kizai, Kerei and Naiman tribes of the Eastern Turkestani Kazakhs, who joined the Kazakh Turkic tribal confederation before it appeared in the history in the fifteenth century and founded the Kazakh Khanate, are the tribes that made their presence felt in the history. The Kazakhs of Eastern Turkestan and Kazakhstan form a single entity. They were separated artificialy because of political expediencies under the terms of the 1860 Border Agreement signed between the imperial governments of China and Russia.

Their history and culture is one and the same. They uniformly speak the Kazakh dialect of Turkish language, without any variation. The migrations that used to take place between the two areas for centuries, because of various reasons seem to have definitely stopped since 1960.

NOTES :

The full body of the footnotes, mainly source reference, may be seen at the end of the Turkish version of the study in the present issue of the VOET. Items warranting translation are rendered into English as follows:

1. Present Kazakh population in Eastern Turkestan is estimated at 903,370. Including 4,212 kazakhs living elsewhere in China, they total at 907,582.

18. M.B. Olcot: İbid. Extensive information about Alash may be obtained from *Alaş-Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası* by H. Oraltay, İstanbul, 1973.

40. ibid; in it there is an interview with İslam Kobuşulu, who is a Kazakh historian and writer in Mongolia. Kobuşulu says: "The Turkic name of Bayan Ölgıy is "Bay Ülke " (rich country)." He is the author of the book *The History of the Kazakhs in Mongolia*.